

Körkérdés a válság tapasztalatairól és a történetírás új irányairól

A krízis jelenkori tapasztalata új inspirációt és lendületet adhat a történeti kutatásoknak, és egyúttal hozzásegíthet a történelem komplex folyamatainak értelmezéséhez is. A 2019 végén kezdődő, 2020 első hónapjaiban globálissá váló és jelenleg is tartó egészségügyi krízis és az ezzel együtt járó válság a gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális szférákban, valamint a magánéletben bekövetkező erőteljes és mélyreható változások és az ezek nyomán kibontakozó egyéni és kollektív krízishelyzetek a „nyugati világot” a II. világháború után meghatározó értékrendet alapjaiban kérdőjelezi meg. A koronavírus-járvány a modern, nyugati világ számára egy olyan veszélyhelyzetet tett újra mindennapi tapasztalattá, amit – az elmúlt évtizedekben egyre gyakoribb figyelmeztetések és intő jelek ellenére is – lezárt, múltbeli fenyegetésnek tekintettünk. Mindez felülírt olyan, mára már alapvetőnek tekintett értékeket, mint az egyéni életek értékének egyenlősége, a szabad helyváltoztatás és az önrendelkezés joga, a kormányzati hatalom korlátozásának kívánatossága, valamint a modern, jól szabályozott egészségügyben való bizalom. Ez a helyzet – mind a hazai, mind a nemzetközi szinten – gyors reflexióra készítette a humán és társadalomtudományok, köztük a történettudomány képviselőit is. Körkérdésünkben különböző területek szakértőinek segítségével szeretnénk megvilágítani azt, hogy mindez hogyan motiválhatja a hazai történettudományt új kérdésfelvetések megfogalmazására, hogyan alakulhat át a történész szerepértelmezése a kollektív krízishelyzet hatására, hogyan hasznosítható a történeti tudás és mit jelenthet ez a válság a humán és társadalomtudományok számára.

A történeti kutatásokat sok szempontból inspirálhatják a jelen eseményei, dilemmái, politikai, társadalmi, gazdasági, környezeti, emberjogi vagy (nép)egészségügyi problémái, amelyek e krízis során rendkívül markánsan mutatkoznak meg és tematizálódnak mind a szaktudományos diskurzusban, mind pedig a szélesebb nyilvánosság előtt. Milyen hatást gyakorolhat mindez a történeti érdeklődésre, a módszertani eszköztárra, hogyan szabhat új irányokat és kereteket a kutatásoknak?

HALMOS KÁROLY (nyugalmazott egyetemi docens, ELTE BTK Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék): Elolvasván a felhívást,¹ az 1945–1989

¹ A válaszaimat illetően köszönöm Koloh Gábor észrevételeit. A hibák az enyémekek.

közötti időszak viccújságja hajdan közismert munkatársának írásai előtt visszatérő mottó jutott eszembe, miszerint egy újszülöttnek minden vicc új. A felhívás szerint

„2019 végén kezdődő [...] egészségügyi krízis és [...] a bekövetkező erőteljes és mélyreható változások és az ezek nyomán kibontakozó [...] krízishelyzetek a »nyugati világot« a II. világháború után meghatározó értékrendet alapjaiban kérdőjelezzik meg.”

Az első kérdés, kiről, miről is van szó. Miért van idézőjelben a nyugati világ, s ha abban van, akkor később miért nem? Ez az apróság maga is a szöveg által említett elbizonytalanodás apró jele. De nem csak a megfogalmazást helytelenítem. Azt is vitatom, hogy az értékrend kétségessé válása most kezdődött volna. Ha valamikor, akkor ez már 1968-ban elkezdődött, amikor a *baby boom* nemzedéke – a háború utáni helyreállítási fázis embertermése – fiatakként úgy döntött, búcsút mond annak a világnak, ahol ők csak pótlékai voltak azoknak, akik a háború miatt elhaltak vagy nem születtek meg. Ennek az óriási létszámú nemzedéknek az evolúciója, életfázisai, várakozásai befolyásolták már az ötvenes évek vége (azaz a nemzedék fiatalkorának kezdete) óta történelmünket.

Kérdés továbbá az is, vajon a COVID-19 járvány tette-e a vészhelyzetet mindennapi tapasztalattá. A folyamat már korábban megkezdődött, az ikertornyoknak a már a felhívásban is említett lerombolásával. Onnantól datálható, hogy a Nyugat úgy döntött, jobb, ha maga korlátozza (akár mozgás, akár privát szféra tekintetében) polgárai szabadságát, semmint, hogy a terroristákra maradjon e földadat.

Újabb kérdések: Vajon egészségügyi-e krízis, ha krízis? Nem inkább általánosnak mondható politikai berendezkedésünk, az (általános választásokon alapuló képviselői) demokrácia egyik kellemetlen tünete-e?

A tényleges egészségügyi vészhelyzeteket a világ tudja kezelni. Nem kétséges, hogy ha az ebola (*ebola febris haemorrhagica*) fenyegetne, akkor nem volnának viták a védekezés különböző módjairól és arról, miként férnek ezek össze emberi jogainkkal. Az emberek maguk dobnák sutba a *mások* (immáron csak úgynevezett) emberi jogait. Kíméletlenül izolálnák a fertőzött környékeket, ha úgy adódnék, hagynák az izolátumon belül magukra a már megfertőzötteket és lövetnének a karanténból estleg szökni akarókra. A társadalmak tudnak védekezni, akár kíméletlenül is, ha kell. S ha most nem így tesznek, akkor – úgy látszik – nem kell.

Sokan idézik és veszik névértéken Churchill – a szó régi értelmében politikusán – megfogalmazott szavait a demokráciáról. A beszéd, amelyben elhangoztak, arról szól, vajon a parlament a szuverén vagy a nép. Nem közömbös, hogy a beszédet az államférfi ellenzéki szerepkörben mondta el:

„Many forms of Government have been tried, and will be tried in this world of sin and woe. No one pretends that democracy is perfect or all-wise. Indeed it has been said that democracy is the worst form of Government except all those other forms that have been tried from time to time; but there is the broad feeling in our country that the people should rule, and that public opinion expressed by all constitutional means, should shape, guide, and control the actions of Ministers who are their servants and not their masters.”
(Brit Képviselőház, 1947. november 11.)

Ezek a vélekedések nem számolnak a mondásban rejlő érdekelvűséggel és a demokrácia mélységes lenézésével. S most mégis: Churchill szavai igazolódni látszanak. A kormányok cselekedetei nem a járvány ellen, hanem a közvélekedés rokonszenvének elnyerése érdekében történnek. Nemzetközi téren pedig nem az az érdekes, hogy kiderítsük az igazságot a vírus eredete ügyében, hanem hogy ne bántsuk meg a WHO egyik komoly finanszírozóját.

A modern világ válsága kétséges. Sokhelyütt vannak válságjelenségek, de kérdés, vajon ugyanannak a válságnak a jelenségei-e. Kétséges, hogy a felhívás által alapvető értékeknek tekintett dolgok nem csak jelszavak voltak-e, amelyek egy megrázkódtatás hatására azonnál szétfeszültek, mint a molinó, melyre pingálni szokták őket. Ha valami érték, közösségi érték, akkor annak megvalósítására a közösség áldozatok árán is törekszik. Ráadásul az értékeknek konzisztenseknek kell lenniük, mert egyébként hitelüket veszítik. Vegyük például az életek egyenlőségét.

Ez az érték nagyon viszonylagos. Ha provokatív volnék, akkor rögtön fölvetném: a művi vetélés joga eleve eldönti, hogy a személy-ember élethelyzete fontosabb a még nem-személy ember életénél, ha tetszik: a jelen fontosabb a jövőnél – és (tehetem hozzá) ez nem tudományos, hanem erkölcsi kérdés. De nem ebben az irányban megyek, hanem megjegyzem: az Egyesült Államokban a COVID-19 eredete kapcsán – nem kétségbe vonva az efféle vizsgálódások pártpolitikai haszonelvűségét – kongresszusi meghallgatások kezdődtek esetleges amerikai szálak ügyében. Az állami védekezés megidézett vezetője, dr. Fauci a vád kapcsán, miszerint tudniillik amerikai (értsd: USA) szervezetek kapcsolatban álltak a vuhani laboratóriummal (azzal, amelyik ott van a tobzoskájáról elhíresült állatpiac mellett), úgy védekezett, hogy a kérdező sem akarhatta volna, hogy a Kínába kihelyezett kísérleteket az Államok népét kockáztatva odahaza végezzék el. Egy tudós erkölcs-telen kérdése...

A szabad helyváltoztatás? Az Európai Unióba úgy léptünk be, hogy a már bentlévők, a britek kivételével, megvonták a szabad helyváltoztatás jogát az újonnan belépőktől. A britek pedig, miként a brexit mutatja, jól megbánták hajdani engedékenységet.

Alapvető értéknek tekinti a kérdőív a kormányzati hatalom korlátozásának kívánatosságát. Hatalom – jó szó. Csak ki kell mondani, és kezdhünk szörnyülni. Már Foucault is megmondta, milyen alattomos dolog ez. Elemzés céljára azonban – pontosan, mert túl sokat látunk bele – nehezen alkalmazható. Ne menjünk azonban messzebb, mint Max Weber és tegyünk különbséget hatalom és uralom között.

A kormány az uralmi rendszer része, és nagy bajban van az a politikai rend, amelyikben az uralom mögül hiányzik a hatalom. Azaz az utasításra jogosítottak utasítgatnak, az utasításra feljogosítók pedig engedelmeskedgetnek. Így aztán nem meglepő, amit az imént írtam. A cél-eszköz viszony megfordul: a kormányok a választóközönség kedvében járni kívánva lépnek föl a járvány ellenében.

Ennyi elöljáróban, és térjünk a tárgyra.

Válaszolhatnék elviekben. Kifejthetném, miszerint az első kérdés röviden jelen és történelem viszonyáról szól. Ha ugyanis a történetírás „tisza tudomány” volna, akkor a kérdés „tudományon kívüli” lenne. A „science” művelője kérdéseket – vagy még inkább: megoldandó gondokat, nehézségeket – kap a jelentől, eredményeit az ismeretterjesztés teríti a nagyközönség számára, de ez magát a tudományosságot

nem szabályozza. A történetírás esetében, bár nem teljesen, más a helyzet. A tudós mér, a történetíró fordít (közben egyébként mér is, még ha nem tudja is vagy nem is akarja tudni). Fordít, csak nem jelenről jelenre, hanem múlt és jelen között. A jelen kérdését a múlt nyelvére, a múlt válaszát a jelenbe. Talán érdekesebb azonban valami konkrétumhoz kapcsolódni.

Nagyrészt a pandémia idején folyt egy nemzetközi tankönyvírási együttműködés. Ennek során nyilvánvalóvá vált, ami sejthető volt, hogy a jelen kérdései hatni fognak a történeti elbeszélésre. A kérdés inkább az, melyek és miként. Mivel tankönyv széles együttműködésben készült, az egyes közreműködők csak kis mértékben vihették be saját személyes meggyőződéseiket a tankönyv alapszövegébe. Annál inkább hatottak a közvélemény témái, amelyeket viszont áttételesen nagyon is befolyásolt a járvány mint világhelyzet.

A koronavírus-járvány idején kitört egy másik is. Egy másfél száz éves dalszöveg ötödik sorának az eredetnél vadabb magyar változatát („a múltat végképp...”)² valóra váltani kívánó *cancel culture* kirobbanásait, a kollektív morális pánikhangulat megnyilvánulásainak lefutását járványnak tekintem. Másik kérdés, miért pont azt az alakot ölti a morális pánik, amelyekben megmutatkozik.

A kollektív pánik közhangulat, de lehetséges tartalmi nem hirtelen módon jönnek létre. A közhangulat, a közvélemény az egyesekben kialakult hit mások meggyőződéséről. Ez a *tudom, hogy tudják* nagy összetartó erő, még akkor is, ha az egyes tudók tudása esetleg csak téves vélekedés. Lassan kétszáz esztendeje Tocqueville az amerikai demokráciát érzékenyen és rokonszenvezően leíró művében³ e politikai berendezkedés veszélyei között a közvélemény zsarnoki hatalmát említette. (Tegyük hozzá, ez a hagyományos vidéki társadalomnak is szervezőeleme.) S itt már jogosult a „hatalom” kifejezés.

A közvélekedés nem utasít – az óvatlanok saját példájukon keresztül tudják meg, hogy kiváltották a Nagyszellem haragját. Az egyetemi világban (a hazaiban, annak gyöngye beágyazottsága miatt, nem, vagy csak alig) évtizedeken keresztül épült a *class – race – gender* jelszöháromsága, ami aztán rányomta bélyegét a minták megalkotási folyamatára. (Nem véletlen, hogy itt kell elkezdenni mentegetőzőn: semmi bajom az osztályszemlélettel; képes vagyok történetileg értékelni a faj fogalmának alakulását, a genderrel kapcsolatban is csak annyit vethetnek – és már vettek is – szememre, hogy nézetem szerint kies hazánk jelenkori történetírásában e tárgyban az első, érzékeny és mindmáig érvényes tanulmányokat egy – a világ egyik nagyhatalma beutazási kérdőívének nomenklatúrája szerint kaukázusi – férfi alkotta.)

Összegezve: Nem állítok olyat, hogy tankönyvírás a *cancel culture* jegyében zajlott. Az azonban tapasztalható volt, hogy az eltörlés kultúrája felé mutató minták kísértettek a szövegalkotás során. Ami pedig a kérdést illeti: a jelen a kutatást áttételesen inspirálja.

² „Pour vaincre la misère et l'ombre / Foule esclave, debout! debout!” (Eugène Pottier: *L'Internationale*, 1871.), illetve: „A múltat végképp eltörlöni” (Eugène Pottier: *Internacionálé*. Ford.: Bresztovszky Ernő, 1904.)

³ TOCQUEVILLE, [1835].

VARGHA DÓRA (Professor of History and Medical Humanities, University of Exeter – projektvezető, „SOCMED: Socialist Medicine: An Alternative Global Health History” ERC Starting Grant, Institut für Geschichtswissenschaften, Humboldt-Universität zu Berlin): A krízishelyzetek, mint a mostani világméretű járvány, előtérbe helyezik a történelmi elemzések jelentőségét. Hirtelen olyan nagy lesz a bizonytalanság az élet több területén, hogy nehéz a jelenben válaszokat találni, így sokan a múlthoz fordulnak. Ilyenkor megszorodnak a sokszor leegyszerűsítő vagy valamiféle jelenlegi döntéshez, célhoz kényelmesen illeszkedő történelmi párhuzamok, legfőképpen a széles nyilvánosságban folyó diskurzusban. Ez több szempontból is problémás lehet, részben mert egyszerűen nem helytálló, másrészt pedig, mivel mind a jelenlegi helyzetben, mind pedig a múlt értelmezésében lévő komplexitások láthatatlanná válhatnak. Ugyanakkor krízishelyzetekben olyan területek is előtérbe kerülnek, amelyek általában nem vonzanak jelentős, széleskörű érdeklődést, de hirtelen sokak számára relevánssá vagy egyenesen életbevágóvá válnak.

Ami eléggé kiszámítható az az, hogy egy darabig az egészségtörténeti és tudománytörténeti területek sok figyelmet fognak kapni. Széles körben megnőtt az érdeklődés a releváns kutatási témák iránt, az egyetemi hallgatóktól kezdve a PhD képzésen át a pályázati rendszerekig. Ahogy a 2008-as pénzügyi válság új utakat és lehetőségeket nyitott meg a gazdaságtörténet területén (például a kapitalizmus történetének kutatásában), így a mostani is talán új irányokat eredményez a világ-egészségügyi rendszerek történetében, járványtörténetben, a globális ellátórendszerek és logisztika történetében, egészségpolitikai kérdésekben, és kiszélesítheti az orvoslás, technológia és tudománytörténet területeit is.

Véleményem szerint módszertani szempontból nagyon érdekes időszakba lépünk. Bár mindenkit máshogy érint, a pandémia alól senki nem vonhatja ki magát, és minden történész munkájára hatással volt és van a jelenlegi krízis. Egyrészt, a történelmi kutatás és az ezzel sokszor együtt járó utazás megnehezült vagy lehetetlenné vált, és bár néhol már van rá korlátozott lehetőség, sokkal inkább kiváltságos tevékenység lett, mint azelőtt, és nem tiszta, hogy vissza fog-e állni a korábbi gyakorlat. Ez elindított egy sor vitát, amely a levéltári kutatáshoz kapcsolódik leginkább, és amely a felszín alatt egy ideje már érett. Ezek a viták több csomópont körül csoportosulnak. Az egyik a levéltári hozzáférés és kutatás globális egyenlőtlenségeit taglalja, mivel a kutatáshoz jelentős anyagi források is kellenek, melyek leginkább Nyugat-Európában és Észak-Amerikában vannak meg. Ehhez hozzájárul az, hogy az ott kutató történészeknek ezen felül általában nagyobb hozzáférése van a digitális gyűjteményekhez is. Másrészt középpontba helyezte azt a kérdést is, hogy vajon mennyire szükségszerű, hogy levéltári kutatás legyen az alapja a történetírásnak, és milyen alternatív forrásokkal lehet megközelíteni egy-egy témát – és ez vajon mit jelent egy olyan publikációs közegben, ahol az elvárás még mindig a levéltári bizonyítékokat preferálja.

KOLTAI GÁBOR (társadalomtörténész, főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára): Elöljáróban, köszönöm a *Sic Itur ad Astra* megtisztelő felkérését! A szerkesztői megkeresés szerint jelen körkérdés alkalmával közgyűjteményben dolgozó történész-levéltárosként számítanak a válaszaimra a *Válságtörténetek* témájában, ezért elsősorban e megközelítésből reagálok a kérdésekre, szakmámból adódóan főként a levéltári viszonylatról adva helyzetképet.

A pandémia immár két éve velünk van, az elmúlt időszak történései világszerte megváltoztatták az emberek életét. Az már most látszik, hogy nem lehet teljesen visszatérni ama szokásokhoz, amelyek korábban jellemezték mindennapjainkat, azaz valami új születésének pillanatait tapasztalhatjuk. A rövidtávú, már most érezhető változások mellett számos olyan közép- vagy hosszútávú – szociális, mentális, gazdasági stb. – következményre is lehet számítani, amit ma még megjósolni sem tudunk. Mindez óhatatlanul érinti vagy hamarosan érinteni fogja a történettudomány közegét is, hiszen nem kétséges, hogy az emberek a hétköznapi tapasztalataikban, megélési körülményeikben történt hirtelen változásokkal kapcsolatban válaszokat, megoldásokat vagy szimplán csak reményt keresnek, ami miatt jó eséllyel fordulhatnak egyre nagyobb figyelemmel a különféle történeti párhuzamok, így a sikeres járványkezelések vagy a különböző válságok mindennapjai megélésének históriája felé. Nyilvánvalóan a különböző támogatók, megrendelők új igényei is alakítják majd a kutatásokat, ilyen téma lehet(ne) például a járvány mint leküzdendő válság – történeti – problematikája.⁴

A járvány mint történeti téma igen hamar kurrenssé vált, bizonyára az olvasók közül is sokan találkoztak az elmúlt hónapokban régi ragályok (pestis, kolera) történetével kapcsolatos ismeretterjesztő vagy (szép)irodalmi írásokkal. Ez a folyamat, pláne elhúzódó pandémia esetén, már rövidtávon is indukálhatja az egészség(ügy), illetve kifejezetten a járványkezelés történetének a felfutását, és itt nem a klasszikus orvostörténeti, hanem inkább a téma társadalom-, pszicho- vagy mentalitástörténeti megközelítésére gondolok. Mindez együtt járhat továbbá azzal, hogy a kutatók egyre szívesebben vonnak be egészségügyi forrásokat a vizsgálataikba, ami kevésbé volt jellemző eddig. Önmagában persze a társadalmi érdeklődés és a megrendelői, kutatói igények megváltozása nem elegendő a kutatások tényleges megvalósulásához, hiszen elérhető források nélkül a történészek hiába is szeretnének például az egészségüggyel vagy a kijárási korlátozások megsértésének a történetével foglalkozni.

Ha a fenti kérdésekhez a közgyűjtemények területe felől közelítünk, akkor abból érdemes kiindulni, hogy egy dokumentum, napló, kórlap, kijárási tiltás stb. miként maradhat fenn, és válhat kutatási forrássá. Bár az elmúlt évtizedben jelentősen puhult Magyarországon a „friss” iratok gyűjtéséhez kapcsolódó közgyűjteményi hozzáállás, de e téren alapvetően még mindig az egyes intézmények és intézménytípusok közti gyűjtési elhatárolások, illetve a jogszabályi kötelezettségek az elsőrendű befolyásoló tényezők. A könyvtárak lehetőségei e téren eléggé korlátozottak, így a levéltárak, a múzeumok és a helytörténeti gyűjtemények jöhetnek főleg szóba a kurrens iratok felkutatásakor – de a helyzet azért nem ilyen egyszerű.

Azt érdemes tudni, hogy a közlevéltárak elsősorban nem napjaink iratait gyűjtik, hiszen a vonatkozó törvény⁵ legkorábban 15 év után rendeli levéltári őrzetbe az ún. maradandó értékű köziratokat. Az, hogy mi számít maradandó értékű-

⁴ Egy válság megjelenésére adott viszonylag gyors tudományos reakcióra találunk hazai példát a közelmúltból. A 2008-as gazdasági világválság után pár évvel megalakult ugyanis az MTA-ELTE Válságtörténeti Kutatócsoportja, amely a 19–20. századi válságok gazdaság-, társadalom- és mentalitástörténetének együttes feltárását tűzte ki célul: <http://www.soc-econ-hist.elte.hu/valsagtorteneti-kutatocsoport> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

⁵ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről.

nek, többé-kevésbé szubjektív kategória, amelynek ugyan létezik jogszabályi meghatározása,⁶ de az egyes levéltárosok szerepe a döntésben igencsak meghatározó. A kérdést árnyalja, hogy elválik egymástól az ún. illetékességi és gyűjtőkör, előbbibe – leegyszerűsítve – a köziratok, utóbbiba a magániratok gyűjtése tartozik. Ez utóbbi erősítése kétségtelenül színesítené a közlevéltárak – az illetékességre koncentráló megközelítés miatt inkább hivatali-intézményi jellegű – állományát, és e téren nem is kell az ominózus 15 évet kivárni. Mit jelent ez konkrétan? Ha egy közlevéltár egy kórház 2020. évi járványkezelési döntéseivel kapcsolatos iratokat kíván átvenni, akkor arra minimum 2035-ig várnia kell, titkosítás esetén még tovább. Ellenben személyek és családok iratait, amennyiben azok maradandó értékűnek ítéltetnek, akár már most át lehetne venni. Egy ilyen jellegű gyűjtéshez azonban elegendő raktári és személyi kapacitás is kell, ami viszont a kötelezően ellátandó feladatok mellett kevésbé áll a levéltárak rendelkezésére.

A kutatások segítése kapcsán a munkahelyem, Budapest Főváros Levéltára (BFL) törekvéseiről tudok néhány konkrét példa révén beszámolni. A BFL kifejezetten nyitott arra, hogy az új történettudományi szemléletekhez, kutatói igényekhez is igazodva gyarapítson iratokat, vegyen át korábban nem gyűjtött irattípusokat. Az általam vezetett fősztályon zajlik az intézményi magániratgyűjtés, illetve az elmúlt években társadalomtörténeti szemléletű iratgyűjtési koncepciókat készítettünk a civil szervezetek, az oktatási-nevelési szervek, és legfrissebben az egészségügyi szervek iratai kapcsán. Ez utóbbi 2021 elején került elfogadásra, és a körkérdés témája okán talán érdemes pár szót ejteni róla.⁷

Három tény elég egyértelműen megállapítható országos szinten az egészségügyi vonatkozású iratok kapcsán: a közlevéltárakban más irattípusokhoz mérten elenyésző mértékben találhatóak ilyen jellegű iratok; ami van, az is zömmel az egyes lokális kórházak ún. működési, vagy a fenntartó tanács, önkormányzat vonatkozó iratanyagát jelenti; a kórházakban és szakrendelőkben óriási mennyiségben keletkező egészségügyi dokumentációból pedig alig valami kerül levéltári őrizetbe. Bár nem a koronavírus-járvány miatt kezdtük el a munkát, de ez különös apropóját adta a gyűjtési elképzelésünknek, amelynek lényege, hogy a különféle egészségügyi intézmények irataiból nemcsak az azok működésére vonatkozó iratokat kívánjuk átvenni, hanem a szakmai profiljuk leginkább meghatározó szakterületeiről kórlapokat, illetve egyéb egészségügyi irattípusokat (például betegfelvételi nyilvántartásokat, műtőnaplókat, boncolási jegyzőkönyveket) is. Mindezt természetesen csak mintavétellel lehet kivitelezni, amelynek kialakítása korántsem egyszerű feladat, nem véletlen, hogy a levéltárak eddig nem is igen vállalkoztak erre. A koronavírus-járvány dokumentálása menetközben került a koncepcióba; igyekszünk a különféle intézményi intézkedések, illetve az esetleges perek, fegyelmi vagy panaszügyek iratait a közeljövőben átvenni. A betegek egészségügyi

⁶ 1995. évi LXVI. tv. 3. §j) szerint: „maradandó értékű irat: a gazdasági, társadalmi, politikai, jogi, honvédelmi, nemzetbiztonsági, tudományos, művelődési, műszaki vagy egyéb szempontból jelentős, a történelmi múlt kutatásához, megismeréséhez, megértéséhez, a közfeladatok folyamatos ellátásához és az állampolgári jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen, más forrásból nem vagy csak részlegesen megismerhető adatot tartalmazó irat”.

⁷ Koltai Gábor – Ogotjuk-Berzsenyi Anett: *Koncepció a Budapest Főváros Levéltára illetékességi és gyűjtőkörébe tartozó maradandó értékű egészségügyi iratok feltárására és átvételére*. Budapest, 2021. (Belső dokumentum, amelyből tudományos publikáció előkészítése folyamatban van.)

dokumentációinak sorsát is megpróbáljuk nyomon követni, hogy amint arra lehetőség nyílik, tudjunk belőlük a történeti – és akár az egészségügyi – kutatások számára értelmezhető mennyiségű mintát megőrizni.

Összefoglalva: a közgyűjtemények, illetve kiemelten a közlevéltárak a korábbi, „bevált” gyűjtési tevékenységük módosításával, a magániratgyűjtés erősítésével segíthetik új kutatások létrejöttét, továbbá jelentősen hozzájárulhatnak a kutató-sokhoz az iratok digitalizálásával, illetve online közzétételével – erről még a későbbiekben ejtek szót.

VADAS ANDRÁS (egyetemi adjunktus, ELTE BTK Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék):⁸ Évszázados vita, hogy a történésznek miként kell reagálnia az aktuális eseményekre, hogy meghatározhatja-e kutatási kérdéseit egy-egy politikai, gazdasági, társadalmi változás. Egyfelől a hasonló események lehetőséget teremtenek arra, hogy a társadalom- és részben a humán tudományok rámutassanak hasznosságukra, másfelől, ha az aktuális politikai-társadalmi kérdések alakítják a történeti kérdésfeltevést, az számos veszélyt rejt magában. Egy-egy katalizmatikus esemény ugyanakkor természetes módon fokozott közéleti érdeklődést vált ki a történeti korok hasonló történései iránt. A szélsőséges és nem várt események kapcsán rendre megjelenik az esemény kivételes, rendkívüli volta, és e kérdés mentén pedig magától értetődően szerephez jut a történész, aki segíthet ennek feltérképezésében, rámutathat párhuzamokra, eltérésekre.

A közéleti figyelem mellett a politikai diskurzusban is gyakran jelennek meg történeti távlatok, párhuzamok a nem várt, vagy váratlanként interpretált események kapcsán. A politika eszköztárában a történeti párhuzamokra való hivatkozás állandóan jelen van, és politikai oldaltól függetlenül rendre igen reflektálatlanul, az aktuális érdekeknek megfelelően történik. Mindenféle kritikai megközelítés nélkül igyekeznek érvelésükben a történeti korok eseményei alapján párhuzamot húzni, esetleg a múltbéli eseményekből való tanulás jelentőségét hangsúlyozni. Az utóbbi évek két meghatározó, és egymástól nem teljesen független krízisével – a globális környezeti válsággal és a COVID-19 járvánnyal – összefüggésben is mind a különböző médiumok, mind a politikai diskurzus előszeretettel használják a történeti párhuzamokat. A történészekre e tekintetben több szempontból is komoly felelősség nehezedik, amelyet a következőkben éppen a két fenti esemény bizonyos aspektusai mentén igyekszem megvilágítani.

Egyfelől nem teheti meg a történész – legalábbis, akinek a kutatásai bármilyen módon érintenek történeti kríziseket –, hogy teljes mértékben távol tartja magát a közélet által táplált érdeklődéstől. Ennek oka elsősorban az, hogy olyan ismereteket tud közvetíteni a szélesebb közönség felé, amelynek az érdeklődők nagyobb része nincsen a birtokában, vagy nincs meg a kompetenciája, hogy ezen ismeretekre szert tegyen. Hogy kevésbé teoretikus legyen fejtegetésem, minden szempontból jobb, ha klímátörténészek és történeti klimatológusok beszélnek, írnak a történeti klímaváltozásról, mintha olyan politikusok vagy épp újságírók, akik, bár

⁸ Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

a közönség igényeit jobban ismerik, mint a kutatók, rendre súlyos hibákat vétenek a jelenségek magyarázata során.

Az utóbbi években szinte napi gyakorisággal jelennek meg magyarországi online médiumokban olyan írások, amelyek a történeti klímaváltozásokról értekeznek. Ezen írások kevés kivételtől eltekintve külföldi internetes portálok tudományos eredményeket összefoglaló írásai alapján készülnek, így a pontatlanság összességében mindegyikről elmondható. Ez egyfelől teljesen érthető, mert nem várható el egy újságírótól, hogy egy néhány száz szavas cikk kedvéért részletes kutatást végezzen, ugyanakkor ahhoz vezet, hogy többszörös fordításon, egyszerűsítésen mennek keresztül a tudományos eredmények, és mire eljutnak a szélesebb hazai olvasóközönséghez, rendre teli vannak hibákkal. A két fent említett probléma, azaz a klímaváltozás és a történeti járványok esetében egyaránt jellemzőek a hasonló tévedések. Egy-egy rövid példával szeretném illusztrálni ezeket.

A történeti klímaváltozást illetően az utóbbi években százsám láttak napvilágot tudományos-ismeretterjesztő jellegű írások internetes portálokon. A jelenkori felmelegedést közvetlenül megelőző, ennek megfelelően viszonylag jól kutatható időszaka, a kis jégkorszak nagy figyelmet kapott szakmai berkekben, de a különböző médiumokban is. Utóbbi felületein ugyanakkor rendre találkozunk azzal, hogy szerzők a kis jégkorszakot és a pleisztocén eljegesedéseket összekapcsolják, azaz egy eljegesedési periódusként tekintenek a néhány évszázados, a Föld csak bizonyos részein kimutatható hidegperiódussal. Nemkülönben teljes a szerzők bizonytalansága azt illetően, hogy mikor kezdődött és mikor ért véget a kis jégkorszak. Ugyanazon portálon is évszázados eltérésekkel találkozunk.⁹ A kis jégkorszak területi érvényessége szintén sokat kutatott probléma a történeti klímakutatásban, hiszen, miképp a jelenkori felmelegedés, ez is eltérő időbeliséggel és intenzitással jelentkezett még Európán belül is, nemhogy a Föld egészén, ennek megfelelően a korszakhatárok meghatározása is szinte lehetetlen. Az időjárás és a klíma fogalmának félreértése is általános az ismeretterjesztő, nem szakértők által írt írásokban, azaz egy-egy meleg évvel kapcsolnak össze klímaperiódusokat vagy igyekeznek megkérdőjelezni évszázados folyamatokat.¹⁰ Általános újságírói megközelítési módra utal, de a kis jégkorszak kapcsán különösen kirívó probléma a tudományos kutatási felvetések, hipotézisek általános, illetve tényként való interpretálása. Ezt jól lehet szemléltetni egy, a kis jégkorszakhoz kapcsolódó példával. Néhány évvel ezelőtt látott napilágot egy ír szerzőpáros tollából egy erősen provokatív írás, amelyben megkérdőjelezték a kis jégkorszak késő középkori és kora újkori északnyugat-európai jelenlétét, főképp statisztikai adatokra támaszkodva.¹¹ Az írás nagy feltűnést keltett, de a tanulmányt publikáló *The Journal of Interdisciplinary History* még a következő évi számában közzétett egy történész, valamint egy két történeti klimatológus által jegyzett írást, amelyek precíz cáfolatát adták a Morgan Kelly és Cormac Ó Gráda által írott, a lehűlést illetően szkeptikus tanulmánynak.¹² Az ír szerzők által írott tanulmányról a magyar *BBC History* magazinban készült egy, az

⁹ BERTHA, 2019. vagy VINCZE, 2017.

¹⁰ MÁTHÉ, 2018.

¹¹ KELLY-Ó GRÁDA, 2013; KELLY-Ó GRÁDA, 2014a. és KELLY-Ó GRÁDA, 2014b.

¹² WHITE, 2014., illetve BÜNTGEN-HELLMANN, 2014.

eredeti tanulmányt viszonylag pontosan összefoglaló rövid írás,¹³ amely alapján egyebek közt az egyik vezető magyar hírportálon is megjelent egy cikk, *Lehet, hogy nem is volt kis jégkorszak* címen.¹⁴ Az eredeti tanulmányra adott, igen meggyőző kritikák ugyanakkor nem futottak be hasonló karriert.

A COVID-19 járvány 2020 márciusi, hazai kezdete óta a különböző nyomtatott és online sajtótermékek egyaránt komoly érdeklődést mutattak a múltbeli járványok – így a pestis, a szifilisz, a kolera, a spanyolnátha – iránt. A pestisről és a koléráról tucatnyi írás látott napvilágot, és előbbi esetében különösen sok írás foglalkozott a halálozás mértékével. Erre mind a jusztiinianuszi pestis, mind a 14. század közepi „fekete halál” kapcsán rendre kitérnek a különböző cikkek. Táblázatok, látványos grafikonok tucatjai jelentek meg, amelyek két problémára teljes mértékben reflektálatlanok maradtak. Egyrészt a mortalitási rátával kapcsolatos hatalmas bizonytalanságra ritkán hívták fel a figyelmet, másfelől a halálozásszámok mögötti demográfiai sokk mértékére, azaz a lakosságáras halálozás kérdésével szintén rendre nem foglalkoztak.¹⁵ Annál is inkább fontos e tényezők mérlegelése, mert az utóbbi időben, mind a 14. század közepi nagy pestisjárvány, de különösen a jusztiinianuszi pestis kapcsán számos kutató fogalmazott meg új nézeteket. Míg a 6. századi járvány kapcsán több tényező mutat arra, hogy sokkal jelentéktelenebb volt a halálozás, mint azt korábban feltételezték,¹⁶ ezt a Fekete Halál esetében részben ellentétes irányban módosította a nyugat-európai kutatás (bár Közép-Európára nézve ez nem feltétlenül állja meg a helyét).¹⁷

Mind a történeti járványok, mind a történelmi korok klímaváltozása iránt láthatóan élénkült az érdeklődés az utóbbi években. A klímaváltozásról alig telik el hónap, hogy ne jelenne meg vezető hír a főbb hírportálokon, ne lenne valamilyen podcast témája, a történeti járványok pedig az utóbbi két évben kerültek reflektorfénybe, és bár az érdeklődés láthatóan nem ugyanolyan, mint 2020 tavaszán, valójában az újabban indult kutatások eredményei csak a következő években fognak napvilágot látni, következőképpen lassan-lassan megjelenni a különböző népszerűsítő médiumokban.

K. HORVÁTH ZSOLT (egyetemi adjunktus, ELTE BTK Művészetelméleti és Médiakutatási Intézet, Média és Kommunikáció Tanszék): Ahogyan Lucien Febvre mondta, a történelem mindig saját korának gyermeke, vagyis a történész akarva-akaratlanul a jelen problémáira is reflektál munkájában, olyan kérdésekre keres választ történeti vizsgálataiban, melynek feszültsége a mából ered. Az optimális helyzet az természetesen, hogy a történész tudatában van ennek a helyzetnek, hisz akkor saját beállítódásai „ellenében” is tud kutatni. A koronavírus-járvány egyik legfontosabb tanulsága számomra módszertani jellegű volt, amennyiben a pandémia léte azt a globális történelem által sokat hangoztatott elvet alakította át eleven tapasztalattá, hogy nincs elszigetelt terület, közösség vagy egyén. A közlekedés,

¹³ N. N., 2015a.

¹⁴ N. N., 2015b.

¹⁵ LE PAN, 2020.

¹⁶ HARPER, 2019., illetve erre válaszul: HALDON ET AL., 2018a; HALDON ET AL., 2018b; HALDON ET AL., 2018c; MORDECHAI-EISENBERG, 2019; MORDECHAI ET AL., 2019.

¹⁷ BENEDICTOW, 2021. 647–885.

a kommunikáció, a szabadkereskedelem, azaz a javak és az egyének folyamatos vándorlása egyértelművé tette azt, hogy a Vuhan tartományban felbukkanó koronavírus nem ismer majd sem országhatárokat, sem földrészeket, sem nagyobb távolságokat, s egy-kettőre az egész világon elterjed. Ez valóban hetek alatt bekövetkezett, vagyis előállt egy olyan globális népegészségügyi helyzet, mely világossá tette, hogy nincs izolált, egyetlen országra kiterjedő probléma, ebből fakadóan a biopolitika csakis határokon átívelő lehet, még ha a védekezés foganatosításának fokozatai (távolságtartás, lezárás, karantén, oltás) részben lokális jellegűek is. Ha ezt a történelemtudomány nyelvére fordítjuk, akkor visszatérhetünk egy klasszikus, François Simiand által megfogalmazott problémához, nevezetesen az „egyén bálványához”. A francia szociológus ugyanis 1903-ban azt olvasta történészkollegáinak fejére, hogy túlzottan egyénpontú a megközelítésük, mintegy kiszakítják az individuumot saját kontextusából, s ezzel akarva-akaratlanul felmondják az emberről mint társas lényről szóló tudást. Túlzottan nagy szerepet szánnak a dekontextualizált helyzetből fakadó „döntés”, „választás” szerepének, s ezzel nem veszik figyelembe ezek szociológiai, társadalomtörténeti beágyazottságát. Ha valamit bizonyosan kiemelt a koronavírus-járvány, az az, hogy a kortárs fogyasztói társadalom által hirdetett „egyéni választás” kérdése („fejben dől el”, „csak rajtad múlik”) nem több mint az individuum mítoszát hirdető, jól csengő marketingfogás. Ám a társas-társadalmi helyzet jármában élő egyén választásai erősen strukturált és korlátozott jellegűek, szabadságfokát (vö. az „egészséghez való jog”) pedig saját osztályhelyzete határozza meg. Ebből következik az is, hogy nemcsak a járvány, az esetleges megfertőződés, de a védekezés is nagyban függ az illető osztályhelyzettől, vagyis társadalomtörténeti szempontból a betegség egyenlőtlen eloszlására is figyelniünk érdemes. Az oltás felvételénél, annak megítélésénél pedig nem szabad figyelmen kívül hagyni az iskolázottság, a kulturális tőkével való felszereltség szempontját sem, vagyis a védekezés is erősen strukturált képet mutat. Mindezek arra mutatnak, hogy a történészek, társadalomkutatók az egyéni megközelítéssel szemben nagyobb figyelmet szenteljenek a strukturális elemzésnek.

KOVÁCS JANKA (történész, független kutató) – **LÁSZLÓFI VIOLA** (doktorandusz, ELTE-EHESS): Úgy látjuk, hogy a jelenlegi helyzet, és ez különösen igaz a 2020 tavaszán kibontakozó szolidaritáshullámra, egy, a posztmodern tapasztalat és az individualizált és elidegenedett társadalmak számára egy korábban nem, vagy alig tapasztalt érzést tett a mindennapokban is ismerőssé, nevezetesen a közösség és tagjaiak egymásra utaltságának kérdését. Ez a problémaérzékeny történeti kutatások számára új tematikák beemelését is jelentheti, ilyen például a korábbi évszázadok során végbemenő *bottom-up* kezdeményezések vizsgálata a *top-down* folyamatokkal szemben (közösségi szolidaritás, a családon belüli erőszak kérdéseinek előtérbe kerülése, az oktatáshoz vagy egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés lehetősége és ennek szervezeti formái, a humanitárius segítségnyújtás különböző módjainak felértékelődése, a civil szféra jelentőségének tematizálódása). Általában ezek lehetnek azok a főbb problémakörök, amelyekre a következő években a történeti kutatásokban is nagyobb hangsúly helyeződhet, emellett azonban mindenképpen megemlítendőek azok a kezdeményezések is, amelyek már a járvány fellángolásának korai szakaszától kezdve különböző orvos- és járványtörténeti kérdéseket

állítottak a középpontba. Ezek a kutatások és kiadványok¹⁸ már körvonalazták azokat a tematikus és megközelítésbeli csomópontokat, amelyek még részletesebb vizsgálata a következők évek folyamán végbemehet (konkrét járványok és hatásaik vizsgálata, valamint környezet-, város- vagy nőtörténeti szempontok), az első lépéseket követően azonban érdemes lesz majd ezeket a kutatásokat olyan fogalmi és teoretikus keretben is újragondolni, amelyek összekapcsolhatják a magyarországi eredményeket a nemzetközi tudományosság kérdésfelvetéseivel. Ilyen elméleti kereteket jelenthetnek például a biopolitika, a népességmentés vagy a hatalmi viszonyok problematizálása, amelyek segítségével feltérképezhetőek és működés közben mutathatók meg a különböző hatalmi intenciók, aktorok és társadalmi következmények.

Mindezekkel szoros összefüggésben mit tekinthetünk a történész (társadalmi) feladatának az ilyen típusú válsághelyzetek értelmezésében és a megoldáskeresésben? Hogyan, milyen eszközökkel, platformokon és beszédmódok segítségével kommunikálható ez a típusú tudás a szélesebb nyilvánosság felé és hogyan módosíthatja vagy helyezheti új megvilágításba ez a helyzet a történész szerepértelmezését?

HALMOS KÁROLY: A második kérdés a történet előadására vonatkozik. A historizmus eszméjének elterjedése óta a történetírás követelménye a dokumentálás, a hivatkozás, az igazságért való felelősség továbbhárítása. (Ezt szolgálják a lábjegyzetek.) Ugyanakkor Wilhelm von Humboldt is, Droysen is világossá tették, hogy a történetírói mű nem állhat össze a dokumentáltakból. Kell az elbeszélés, a retorikai teljesítmény. A kérdés csak az, mi döntse el, mi legyen az arány. Le Roy Ladurie a *Montaillou*-ban jelzi, hogy a dokumentációt külön adja közre. Közléséből kiolvasható, hogy a dokumentáltság és az érdeklődés mértéke a magukat a piac ismerőinek kiadó kiadói szakemberek szerint ellentett irányban mozog. A dokumentáltság tehát nem célszerű út a kérdésben szereplő szélesebb közönség felé. Akkor viszont marad a (köz)nyelvi megformálás, amelyről viszont már Humboldt is tudta, hogy lerontja a szöveg egyértelműségét, több lehetséges jelentést visz a szövegbe.

Több adat, kevesebb olvasó, több mese, több olvasó. Valójában az olvasótól függ, milyen hatást enged meg a maga részéről a történész számára. A rankei opció, a történetpolitika itt nem segít, hiszen az az iskolázott, művelt, de rajongó közönség tájolására volt szánva. Hazánk társadalmában – ez persze csak gyanú – a műveltség anyagi helyzet szerinti (közgazdaságilag fogalmazva) rugalmassága negatív és nagyobb az egységénél. Magyarán: az anyagi helyzet egységnyi romlásával a műveltség az egységénél nagyobb mértékben romlik. Új közönség eléréséhez a kevésbé tehetőseket kell megnyerni, ehhez viszont az egységnyinél nagyobb

¹⁸ A teljesség igénye nélkül lásd például: CZEFERNER-FEDES (SZERK.), 2021; *Rubicon*, 2020/5. (*Járványtörténelem*); *Sic Itur ad Astra*, 72. (*Biopolitika*). Ilyen kezdeményezés volt továbbá a járvány első hulláma alatt elindított ismeretterjesztő sorozat az ELKH BTK Történettudományi Intézetében (<https://tti.abtk.hu/jaranyok-a-tortenelemben> – Utolsó letöltés: 2021. szeptember 25.), a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum *A járványok világa* című blogja (<https://semmelweismuseum.blog.hu> – Utolsó letöltés: 2020. szeptember 28.) vagy a Fónagy Zoltán által szerkesztett *Mindennapok története* című blog múltbeli járványokkal kapcsolatos írásai (<https://mindennapoktortene.blog.hu/tags/jarvany> – Utolsó letöltés: 2021. szeptember 25.).

engedményt kell tenni a mese dolgában. Ez meg is szokott történni: Kovács I. Gábor kalendáriumtörténeti műve szépen ábrázolja a befogadóknak a kiadó nyereségvágányán keresztül érvényesülő hatalmát.

Hogy konkrétan mit kellene tenni, nem tudom. Maximaként sem tudok jobbat, mint ahhoz hasonlót, amit Ranke – ismert félmondata első felében – a történelemtől elvart, ámde általa éppenséggel nem teljesítendő feladatként fogalmaz meg, hogy ugyanis „*Man hat der Historie das Amt, die Vergangenheit zu richten, die Mitwelt zum Nutzen zukünftiger Jahre zu belehren, beygemessen*”. Mondanivalóm szerint átértelmezve: a történelemnek úgy kell ítélnie a múltról, hogy abból hasznosuljon valami a jövőre nézve.

VARGHA DÓRA: Az elmúlt másfél év egy jó részét azzal töltöttem, hogy újságíróknak, világegészségügyi szakembereknek, az angol egészségügyi szervezet tagjainak, orvosoknak és döntéshozóknak magyaráztam, hogy nem érdemes „történelmi tanulságokban” gondolkodni. Minden járvány időben és térben egyedi, így egyenes következtetéseket levonni és ezáltal a jövőre spekulálni nem is lehet és nem is érdemes. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének bizonyos minták, és hogy ne lenne értelme a történelmet figyelembe venni – éppen ellenkezőleg. Két szempontból is fontos a történelmi nézőpont. Először is, a krízishelyzetek megértéséhez és megoldások kereséséhez értenünk kell, hogy mi a társadalmi, politikai, kulturális stb. kontextus. Ehhez nem elég egy pillanatfelvétel a jelenről, tudnunk kell, hogy miként érkezünk ehhez a pillanathoz. A történelmi elemzés például segíthet megérteni, hogy bizonyos társadalmi csoportokat miért sújt jobban a járvány, mint másokat; miért pont bizonyos útvonalakat járnak be bizonyos vakcinák a világban; mi a háttere a reflexszerű, karanténjellegű járványkezelésnek stb. Bizonyos történelmi folyamatok megértése kell ahhoz, hogy tudjuk, mik lehetnek a legmegfelelőbb lépések a járványkezeléshez, a krízis bizonyos aspektusainak megoldásához.

Másrészt, a krízishelyzetekben gyorsan kell cselekedni egy változékony és hihetetlenül komplex rendszerben. Írtózatosan sok szereplő és változó van egy járványhelyzetben, és mélyreható analízisre nincs lehetőség, ami hátráltatja a problémák teljes körű megértését. A történészeknek viszont, a múlt hasonló helyzeteit vizsgálva, pont időből van sok, és a levéltári anyagoknak és széleskörű kutatásnak köszönhetően lehetőségük van arra, hogy felfejtsék a rengeteg különböző szálát, és egy-egy járványhelyzet komplexitását tényezőire lebontva, majd azokat összefonva elemezzenek. Így a történészek a tanulságok helyett valami sokkal értékesebbet tudnak nyújtani: kérdéseket azonosítanak, amelyekre esetleg a döntéshozók vagy elemzők jelen esetben nem gondolnának, viszont létfontosságúak, és elemzési pontokat nyújthatnak, prioritásokat segíthetnek azonosítani, csapdákra hívhatják fel a figyelmet stb. Tehát nem a múlt jelenbe való áthelyezéséről van szó, hanem analitikai eszközkészletről inkább.

PETŐ ANDREA (Professor, Department of Gender Studies, CEU): A „kollektív krízishelyzet” mint kifejezés nehezen értelmezhető az amúgy is rendkívül heterogén magyar történésztársadalomban, amely az iskolai történelemtanártól az MTA tagsági terjed. Annyi bizonyos, hogy a magyar történetírás mind nemzetközi, mind nemzeti feltételrendszere és infrastruktúrája az elmúlt évtizedben átalakult, mely

átalakulás kihívás elé állítja a szakmát.¹⁹ A következőkben a szakma átalakulásának azon lényegi paradoxonjait ismertetem röviden, melyek mindenképpen hatással vannak a történészek szerepértelmezésének átalakulására a jövőben.

Kezdjük a kvantifikációs értékelés paradoxonával, ami azt jelenti, hogy a magyar illiberális tudománypolitikai környezetben az a tudománymetriai értékelés tűnik progresszívnek, amely a nemzetközi kontextusban már idejétmúlt és meghaladott.

Magyarországon a történettudományban a magyar felsőoktatás és kutatás neoliberalizációjával párhuzamosan a kétezres évek eleje óta – a nyugati trendekhez képest harminc éves késéssel – akarják általánossá tenni a tudománymetriai értékelést. Ha egy humán tudományban nyújtott teljesítményt értékelését a természettudományoktól átvett tudománymetria módszereivel végzik – azaz az számít, hogy milyen folyóiratban jelenik meg egy közlemény, aztán azt hányan és milyen publikációkban idézik később – akkor újabb egyenlőtlenségek kerülnek az amúgy is egyenlőtlen tudás létrehozásába. A történettudományban még mindig az egy szerzős, nemzeti nyelven írt monográfiáknak van a legnagyobb presztízse, ellentétben a természettudományok esetén bevett többszerzős, rövid terjedelmű és főleg angol nyelven publikált folyóiratcikkekkel szemben. Ezek a számok, azaz indexek határozzák meg az előléptetést, az ösztöndíjakat és az emberi sorsokat.

Ez a tudományértékelési folyamat tágabb keretben összekapcsolódott a tudomány és tudás létrehozásának neoliberalizálódásával, amelynek köszönhetően a gazdaság módszerei, elvei, illetve értékelési gyakorlatai egy olyan területen kerültek alkalmazásra, amelytől ez alapvetően idegen. A tudománymetriai értékelés alkalmazásának erőtetése politikai célokat, azaz a független gondolkodás ellenőrzését, a humán kutatás területéről történő forráskivonás legitimálását szolgálja. Ezzel a szakma elveszíti az ellenőrzést a saját szakmai minőségellenőrzése felett, hiszen a történeti teljesítmény megítélése rendkívül bonyolult kvantifikációs folyamat eredményeképpen, és nem a szakma képviselőinek belső, szöveges értékeléséből jön létre, viszont ezzel átláthatóvá is válik.

Miközben folyamatosan nőnek a kétségek a tudománymetria hasznosságával szemben, a különböző nemzetközi, profitorientált cégek adatbázisai, mint a Scopus, a Web of Science, illetve a Google továbbra is hozzáférhetővé teszik az indexeiket. Természetesen ezek az indexek nem objektívak, hiszen azt látják, illetve indexálják, amit látni akarnak vagy látni érdemes nekik: azaz a saját, vagy velük szerződéses viszonyban levő kiadók kiadványait, elsősorban folyóiratokat, illetve nyílt hozzáférésű könyvek fejezeteit. Ezzel érdekelté teszik a kiadókat a trösztösödésekben, hiszen minél több kiadó van egy adatbázisban, annál valószínűbben veszik azt meg a nagy (és gazdag) egyetemi könyvtárak. Ezeken az indexeken alapulnak az egyetem rangsorai, melyeket azok a reménybeli egyetemi hallgatók böngésznek, akik azon gondolkodnak, hol költsek el nehezen megszerzett pénzüket – illetve hitelüket – annak érdekében, hogy olyan piacképes tudáshoz jussanak, amely majd számukra biztos jövedelmet hoz a későbbiek során. Nem véletlenül állnak nagyon rosszul a magyar humán tudományok ezekben a rangsorokban, hiszen az ezen a területen szerzett magyar egyetemi diploma – köszönhetően a magyar kormány tudománypolitikájának – csak Magyarországon ér valamit.

¹⁹ BARNA-PETŐ, 2021. 427–438.

A paradoxon az, hogy a semmilyen tudományosan értékelhető teljesítményt nem nyújtó, ideológiai kinevezett történészek ellen éppen az a neoliberalizált tudománymetria tudja megvédeni a nemzetközileg értékelhető teljesítményt nyújtó történészeket Magyarországon, amelyet a „művelt nyugaton” éppen lebontani akarnak annak társadalmi igazságtalansága és elitizmusa miatt.

Érdeemes kitérni továbbá a társadalmi hatás paradoxonára, azaz arra, hogy a nyugati tudományértékelésben felértékelődött társadalmi hatás kiváltására az illiberális tudománypolitika által létrehozott intézmények magától értetődően jobban képesek, mint a nagy múltú, nemzetközileg mérhető tudományos teljesítmény-nyel rendelkező műhelyek. A San Francisco-i nyilatkozat, illetve a DORA a tudománymetria helyett a szöveges értékelést javasolja az EU és a legtöbb egyetem, illetve kutatóhely elfogadott mércéjeként.

A humán tudományok szöveges értékelésének és a tudománymetria elutasításának trendjébe beletartozik, hogy a tudomány társadalmi hatásának (médiaszereplés, *social media* jelenlét, bevezető előadások tartása, ismeretterjesztő cikkek írása stb.) mérésére egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek. E trend mögött az a feltételezés áll, hogy a tudománynak társadalmi hasznosságra kell törekednie, amely éppen az illiberális tudománypolitikát erősíti. Az illiberális államban a politikai kinevezett tudósok és politikusok határozzák meg, hogy mi a társadalmilag hasznos – nem pedig a szakma –, és nekik van hozzáférésük a médiumokhoz is.

A neoliberais és az illiberális tudománypolitika megegyezik abban, hogy csak a közvetlen hasznot hozó, azaz jól mérhető, alkalmazott tudományt tekinti tudománynak. Éppen ezért kivonja az állami forrásokat a nehezen ellenőrizhető humán tudományokból, mondván, a közvetlen társadalmi hatást biztosító tudományt kell az adófizetők pénzével támogatni. Ráadásul az illiberális tudománypolitika a humán tudományok hasznosságának mérésére ugyanazokat a szempontokat használja – azaz a médiamegjelenéseket, interjúkat, Twitter-követők számát, népszerűsítő cikkek írását –, amelyek figyelembevételét a tudománymetria elsődlegessége ellen érvelő történész kollégák máshol követelik.

A tudomány hasznosságának kritériuma emellett, paradox módon, törekennyé és sérülékennyé teszi a tudományos munka elefántcsonttornyát, amelybe a magyar történészek visszabújtak, illetve, amelyből talán soha ki sem bújtak. Éppen ezért ezek a máshol üdvözlendő változások a magyar közegben nemcsak, hogy még kiszolgáltatottabbá teszik a tudományos műhelyeket, hanem megnyitják a tudományos érvényesülés útját az ideológiai alapon kinevezett, tudományos teljesítménnyel nem, csak társadalmi hatással rendelkező történészek felé is. Míg egyes műhelyek és kutatók forráshiányosak, mások ugyanazzal a profillal, de ideológiai-lag megfelelő állásponttal dűskálnak a forrásokban, és ezért a társadalmi hatásuk is nagyobb.

A történész történelmet ír, azaz munkássága megírt és publikált művekből áll. A nemzetközi tudományban világosan látszik annak tarthatatlansága, hogy az adófizetők pénzén fizetett kutatók munkájának eredményét, a tudományos publikációk generálta profitot a nemzetközi folyóirat- és könyvkiadással foglalkozó magáncégek fölözik le. A kutató fizetését az adófizetőktől kapja, de az ebből született munkát ingyen vagy minimális összegért adja át a rangos, indexált nemzetközi folyóirat- vagy könyvkiadóknak, amelyek sokszoros pénzügyi hasznot húznak

belőle. A névtelen szakmai bírálatokat, amely a publikációk minőségbiztosításának alapját megteremti, a tudósok szintén ingyen, az adófizetők által finanszírozott munkaidejükben írják. Erre az áldatlan állapotra, hogy a közpénzből finanszírozott kutatások hasznát a magáncégek fölőzik le, a válasz az Open Access, azaz a nyílt hozzáférésű publikációs rendszer, melynek különböző modelljei vannak.²⁰ Egyik Open Access publikálási modell sem jelenti a munka ingyenes megjelenését, mert valakinek ki kell fizetnie a szerkesztés, nyomtatás és terjesztés költségét. Ezeket a költségeket általában a kutató, illetve az ő intézménye – amely együttműködési szerződést köt egy nemzetközi kiadói konzorciummal – állja. A nemzetközi kutatási ösztöndíjknál már külön kategória a „nyílt hozzáférés díja”, amely a humán tudományban 2–5 ezer euró közötti összeget tesz ki cikkeként.

Ennek a publikációs paradigmaváltásnak a következményei az elszegényített magyar kutatói életre könnyen beláthatók, hiszen még ha el is fogadják egy magyar kutató cikkét egy nemzetközileg jegyzett angol nyelvű folyóiratban, csak akkor van esély a cikk megjelenésére, ha a kutató munkahelyének van egyezménye az adott folyóiratot megjelentető nemzetközi kiadói konzorciummal, mert akkor ingyen jelenhet meg a cikk. A kisebb magyar nyelvű szakfolyóiratok, amelyek kulcsfontosságúak a nemzeti történetírás fejlődése szempontjából, ebből a folyamatból kimaradnak, nem kerülnek be a konzorciumokkal kötött megállapodásokba. Így kutatási finanszírozás híján lévő magyar tudósok előtt pedig az Open Access publikáció lehetősége is zárva marad. Tehát az a folyamat, amely máshol a tudomány szélesebb körben való terjesztését célozza meg, Magyarországon éppen a bezárkózást és a munkák láthatatlanságát segíti elő.

A tudománymetria világában a történész értékelésének alapja a hivatkozások száma. Elvileg minél magasabb a hivatkozások száma, annál jelentősebb a történész. A hivatkozást a történész a kollégáitól kapja, akik folyóiratban vagy könyvfejezetben vonatkoztatási pontként említik a korábban megjelent munkáit. Hogy a férfiak férfiakat hivatkoznak, közismert, és ezzel eleve hátrányba kerülnek a női történészek.²¹ Ezeket a hivatkozásokat az elektronikus adatbázisokban keresőprogramokkal lehet megtalálni. Ha meg lehet, hiszen a magyar nyelvű folyóiratokat a nagy nemzetközi adatbázisok nem látják (nem indexelik), kivéve a nemrégiben alapított angol nyelvű *Hungarian Historical Review*-t. Továbbá, a magyar abc betűi leküzdhetetlen nehézségeket állítanak a szerzők elé. A nevemben levő hosszú ő miatt Pete, Petoe, Pető, Pet, Pet? és Peto-ként is szerepelek a nemzetközi adatbázisokban. Valamint, mivel a *peto* szó szerbül ötödszört jelent, így, ha bárhol szerepel az ötödször kifejezés, idézettségként jelenik meg a Google Scholarban, amíg ki nem törlöm.

A nemzeti tudományos művek adatbázisát azért hozták létre, hogy bemutassák, illetve ellenőrizzék és mérjék a tudományos tudásalkotás termékenységét. Ennek magyarországi változata az MTMT, amely egyetemes igénnyel gyűjti az összes magyar publikációt és a világ összes publikációjában a magyar munkákra történő hivatkozásokat.

²⁰ BURÁNYI, 2017.

²¹ KÖNIG-ROGERS, 2021.

Az MTMT rendszere nagyon sok sebből vérzik. Nemcsak az adatbázis vállalt univerzalizmusának szükségszerű kudarca miatt, hanem mert az MTMT-ben szereplő folyóiratok kritériumai – azaz, hogy mi számít szakmai folyóiratnak – és az azokhoz kapcsolódó pontszámok folyamatosan változnak. Jelenleg egy magyar nyelvű ismeretterjesztő cikk ugyanannyi pontot ér, mint egy nemzetközi, névtelen bírálatokon átment angol nyelvű folyóiratcikk. Az MTMT tájékoztató jelleggel közli a h-indexet is, de mivel az MTMT az ingyenes SCImago adatbázist használja a fizetős adatbázisok – mint például a Web of Science – helyett, ez az érték különbözik a Google által számolt indextől. A saját példámot tekintve, így lesz 7 a Scopus-indexem, 19 a h-indexem a Google Scholarban és 20 az MTMT-ben, hiszen minden adatbázis mást és mást lát a munkásságomból: a Scopus a nemzetközi, angol nyelvű, névtelen bírálatokon alapuló folyóiratokat, a Google Scholar egy keresőmotor, amely automatikusan pásztázza a webet, és minden tudományos cikknek kinéző dokumentumot indexel, az MTMT pedig a WoS és a SCImago folyóiratrangsorát használja. Mivel párhuzamosan futnak a különböző adatbázisokhoz kapcsolódó indexek, így mindegyik mellett létezik valós érv arra, hogy az éppen miért nem alkalmas a teljesítménymérésre, s így kinyitja a kaput a meghékkelt értékelési rendszer előtt.

A magyar történést a magyar állam fizeti, ha csak meg nem tud élni a könyvkiadásból származó jövedelméből. Ez igaz még az egyházi fenntartású intézményekre is, hiszen az egyházakat is az adófizetők forintjaiból támogatja az állam. A magyar állam intézményein keresztül ellenőrzi a magyar történést munkájának minőségét. Tehát a történést sokat hangoztatott objektivitása, függetlensége és szakmaisága csak akkor működik, ha az állam a minőségellenőrzést olyan szakmai szervezetekre bízta, amelyek rendelkeznek a forrásokkal, intézményi folyamatokkal és megfelelő, szakmailag elismert, valamint a szakmaiság iránt kompromisszumok nélkül elkötelezett bírálókkal, akik ezt az értékelési folyamatot lelkiismeretesen és bátran elvégzik. A történést teljesítményértékelés szakmaiságának záloga éppen az értékelés szempontrendszerének szakmaisága, az értékelők szakmai hitelessége, az intézmények átláthatósága, illetve az egész értékelési folyamatnak a nemzetközi trendekhez való illeszkedése.

Ennek a minőségellenőrzésnek különböző szintjei és intézményei vannak: az egyetemi előléptetésért felelős bizottságok, habilitációs bizottságok, az egyetemi tanári előléptetésért a Magyar Akkreditációs Bizottság Bölcsészettudományi Szakbizottsága, az MTA doktora fokozat odaítélésékor a MTA Doktori Tanácsa.²² Ezekben az intézményekben mind-mind történést kollégák ülnek, akiknek munkájától, erkölcsi mércéjétől és döntésétől függ a szakmai értékelés minősége.

A két legfontosabb tudományos minőségellenőrző intézmény a Magyar Akkreditációs Bizottság Bölcsészettudományi Szakbizottsága (amely az egyetemi tanári kinevezésekért felel), illetve az MTA Történettudományi Bizottsága (amely az MTA doktora cím odaítélésért felel) az MTMT tudományometriáját és így a h-indexet is használja az értékeléshez, igaz, csak tájékoztató jelleggel. Ezek a grémiumok a honlapjaikon nyilvánosan hozzáférhető táblázatban határozzák meg, hogy miből hány publikációnak kell meglennie ahhoz, hogy az értékelési

²² A szerző már második ciklusban a MAB Bölcsészettudományi Szakbizottság titoktartási kötelezettséget aláírt tagja. Az itt szereplő tények a MAB honlapján is szerepelnek.

eljárás elindulhasson. A MAB Szakbizottság követelményei folyamatosan változnak. Az értékelési rendszer csak utólag tud reagálni olyan fejleményekre, mint az, hogy a folyamatosan szűkülő nemzetközi álláslehetőségek miatt az egyre nagyobb számban jelentkező külföldi tanárok könnyedén teljesítik a magyarországi egyetemi oktatók számára komoly nehézséget jelentő külföldi Q1- vagy Q2-es folyóiratban való publikálást.

A felsorolt paradoxonokból látszik, hogy a különböző érvek összecsúsznak, és nehéz az eligazodás. Hiába vannak nagyon is megfontolandó érvek a neoliberalizált tudománymetriai értékelés ellen, ha annak lebontása éppen azoktól az ideológiailag elkötelezett, teljesítményhiányos komisszároktól nem véd, akik ellen a tudománymetriai értékelést kidolgozták. Hiába követelnek máshol több adófizetői forintot a humán tudományoknak, ha Magyarországon ezekből az adóforintokból csak az ideológiailag elfogadható kutatóknak jut. Hiába van egy létező teljesítményértékelési intézményrendszer, ha annak működtetői nem élnek a még meglévő jogaikkal.

A feltett kérdésben szereplő jelenlegi, paradoxonokkal teli „kollektív krízishelyzetet” a történelmi szerep szakmai újraértelmezése során lépésről lépésre fel lehetne számolni. A magyar tudomány értékelése és annak infrastruktúrája még most is a magyar szakma kezében van, csak élni kellene vele. Az értékelést végző bizottságokban, melyek az MTMT-ben listázott folyóiratokat állítják össze, vagy a MAB kritériumokat változtatják, mind-mind kollégák is ülnek a politikai kinevezettek mellett. Akik félrenéznek, mikor egy pályázó nem felel meg az MTA Doktora minimumkövetelményeinek, vagy semmitmondó szakmai értékelést írnak meg egy pályázathoz, mind hozzájárulnak a szakma presztízsének erodálásához. Teszik ezt tulajdonképpen önként és ingyen, hiszen Magyarországon még senkit rúgtak ki az állásából politikai okból vagy börtönöztek be. A kommunista Kína tudománypolitikáját elemezve Perry használta a „művelt belenyugvás” (*educated acquiescence*) fogalmát, amit úgy határozott meg, hogy az az ajánlat, mellyel az állam megvásárolja a tudós politikai együttműködését: „*vonzó kiváltságok és juttatások (társadalmi presztízs, politikai befolyás, anyagi javak és hasonlók), melyet a felsőoktatásban dolgozók kapnak, ahol a siker kritériumait is az állam határozza meg*”.²³ Magyarországon a történészek társadalmi presztízsét és politikai befolyását az illiberális állam tudatosan és szisztematikusan ásta alá a párhuzamos intézményrendszer felállítással és tudományértékelési rendszer meghekkkelésével. Itt az ideje mindezt visszavenni, mert ez segíthet a szerepértelmezésben bármilyen jelenlegi és jövőbeni krízishelyzetben.

KOLTAI GÁBOR: Érdemes megnézni, milyen hazai és nemzetközi megoldásokat találunk a koronavírus-járvány dokumentálása kapcsán. E téren a nemzetközi színtérhez képest a magyar közgyűjtemények, különösen a könyv- és levéltárak már most lemaradásban vannak. 2020 tavaszán ugyanis – vagyis a járvány kitérése után pár hónappal – már születtek külföldön olyan kezdeményezések, amelyek a járvány megélését és a lakosság közvetlen tapasztalatait igyekeztek megismerni

²³ PERRY, 2020. 2.

és dokumentálni. Ezek között találunk kiterjedt oral history-interjúkészítéseket,²⁴ tárgyi és iratgyűjtéseket,²⁵ vagy éppen Instagram-pályázatot is.²⁶

Hazánkban, részint a közgyűjteményi szférán belüli gyűjtési eltérések miatt, először a múzeumok léptek, és kezdtek el viszonylag hamar a járvánnyal kapcsolatos fotókat, tárgyakat és visszaemlékezéseket gyűjteni, illetve még interjúkészítésre is akadt példa.²⁷ A levéltárak később reagáltak – közülük is csak kettő elképzeléseiről van tudomásom –, és alapvetően a gyűjtési preferenciájukhoz igazodva az írásos dokumentumok, naplók és fotók átvételére fókuszáltak.²⁸ A nemzetközi viszonylat-hoz képest azonban nem is feltétlenül a közgyűjteményi reakció megkésettiségeivel, hiányával van a legnagyobb probléma, hiszen a történettudománnyal foglalkozó intézmények (egyetemek, tudományos intézetek) többsége egyáltalán nem reagált a járványra,²⁹ ahogy a történetkutatás valamely aspektusával foglalkozó civil szervezetek sem, de mindennek persze számos, most nem részletezendő oka van.

A nemzetközi szintérhez képest talán a legnagyobb eltérés és egyben hiátus, hogy országos és – egy-két múzeumi kivételtől eltekintve – intézményi szinten sem indult el összefogott oral history-interjúkészítő kampány, pedig számtalan

²⁴ Számos oral history-interjúkészítéssel, gyűjtéssel kapcsolatos projekt indult el különböző külföldi egyetemeken, tudományos intézményekben vagy éppen civil szervezetek révén, lásd például: <https://covid-19archive.org/s/oralhistory/page/welcome>; <https://incite.columbia.edu/covid19-oral-history-project> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

²⁵ Erre nézve kiemelendő ezen EU-s kezdeményezés: <https://historia-europa.ep.eu/hu/szuleto-tortenelem-covid-dokumentalasa> vagy annak folytatása: <https://historia-europa.ep.eu/hu/covid-tortenelmet-ir> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

²⁶ Lásd például: <http://www.observationalpractices.org/atlas> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

²⁷ Ez persze nem minden múzeumra érvényes megállapítás. A Néprajzi és a Szabadtéri Néprajzi Múzeum már igen hamar, 2020 áprilisában bekapcsolódott a járvány megélésére vonatkozó fotók és tárgyak gyűjtésébe: https://www.neprajz.hu/hirek/2020/karantentargyak_hehplatform.html (Utolsó letöltés: 2021. november 8.); <https://hatartalan.skanzen.hu/#/virtuális-kiallitasok/mutasd-a-maszkod> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.). A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum (<https://magyarmuzeumok.hu/cikk/co-rtarsunk-a-virus-elmeny-es-emlekguyjtes-koronavirus-idejen-a-lacko-dezso-muzeummal> - Utolsó letöltés: 2021. november 8.) tárgyi és visszaemlékezésgyűjtésbe, a szegedi Móra Ferenc Múzeum (<https://moramuzeum.hu/koronatortenetek/>; http://www.veritatisimago.hu/Vi_X_SzolnokiZ.pdf; <https://ujkor.hu/content/elbeszelo-forrasok-jovo-torteneszeinek-koronavirus-jarvanyrol> - Utolsó letöltés: 2021. november 8.) pedig oral history-interjúkészítésekbe kezdett – szintén még április folyamán. Az egészségügytörténeti szakmúzeum, az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattár már 2020 márciusában járványtörténeti blogot indított a történeti járványok megélése, túlélése témájában – kifejezetten érdekes ismeretterjesztő írások közreadásával (<https://semmelweismuseum.blog.hu> - Utolsó letöltés: 2021. november 8.).

²⁸ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Írjon Ön is történelmet a koronavírus idején címmel indította útnak 2020 májusában kezdeményezését (https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/felhivas_0; https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/irjon_on_is_tortenelmet_a_koronavirus_idejen_tovabbra_is_varja_a_karantennaplokat_a - Utolsó letöltés: 2021. november 8.). Egyelőre nincs arról információ, hogy ez a kezdeményezés mekkora sikerrel járt, ahogy a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltárának kísérletéről sem, amely az ötletes Virotéka elnevezéssel indította el gyűjtését (<https://www.omikk.bme.hu/leveltar/hirek/20200618/specialis-gyujtemeny-koronavirus> - Utolsó letöltés: 2021. november 8.).

²⁹ Amennyire a témát át tudtam tekinteni, a *Sic Itur ad Astra* jelen körkérdése előtt egyedül – bár nem a történettudomány felől közelítve a kérdést – a *socio.hu* foglalkozott azzal, hogy a koronavírus-járvány milyen hatással lesz a magyar társadalomra és a társadalomkutatásra: <https://socio.hu/index.php/so/article/view/808/818> (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

tudományos intézmény működik az országban. Nem lenne haszontalan, ha a történészek a többi társadalomtudomány (néprajz, szociológia, antropológia) képviselőivel együttműködve rögzítenék a kortárs tapasztalatokat, hiszen gyanítható, hogy a koronavírus-járvány még évek múltával is „téma lesz”, és most még könnyebb a helyzetet dokumentálni, mint évekkel később arra visszaemlékezni. Az oral history előnye, hogy akár a kortársaknak, akár a jövő nemzedékének átélhető beszámolókat tud nyújtani a pandémiás időszak megéleltörténetéről. Ezek rögzítéséhez napjainkban már nem is szükséges az interjúalannyal személyesen találkozni, hiszen a beszélgetés az online térben könnyen lebonyolítható. A mindennapi tapasztalatok közreadása tekintetében leginkább egyéni kezdeményezésekkel, naplókkel, vlogokkal vagy karanténvideókkal lehet csak találkozni.

A kutatások társadalmi hasznosulása szempontjából a fenti kampány mellett valószínűleg az lehetne még felelős történetíró szerepvállalás, ha olyan témákat dolgoznának fel a kutatók, amelyek a jelen tapasztalatai alapján a múltban vizsgálják a járványok és a különféle válságok megélésének a problematikáját.

VADAS ANDRÁS: A történész feladata főként a hiteles tájékoztatás, és nem elsősorban a szakmai, hanem a szélesebb közönség felé. Ebbe épp úgy beleértendők az újságírók, a politikai döntéshozók, a gazdasági szereplők, mint az érdeklődő hétköznapi olvasók. A szélesebb közönség elérésében nyilván nem kizárólag a történésznek, hanem számos egyéb médiapiaci szereplőnek is szerepe van, egyfelől mert ők tudják miképpen lehet elérni ezeket a csoportokat, másrészt ők ismerik jobban az olvasói igényeket. A hiteles tájékoztatásban tehát a történész mellett ugyanúgy szerep jut a könyvkiadóknak, rádiós és televíziós műsorszerkesztőknek, internetes portálok szerkesztőinek és szerzőinek, a politikai döntéshozóknak, különösen az oktatáspolitikai alakítóknak és a tanároknak.

A történész – vagy a témában jártas kutató – felelőssége, hogy igyekezzen a szakértő és a széles közönség közötti távolságot áthidalni, segítve, hogy utóbbiak a lehető legkevesebb téves vagy félinformációhoz jussanak. Vannak előremutató kezdeményezések az utóbbi években. Egyfelől olyan tudományos népszerűsítő weboldalak, amelyek tartalmi szerkesztésében rendszeresen vesznek részt a hazai humán és társadalomtudományok jeles képviselői, mint például a *qubit*,³⁰ vagy olyan rendezvények, mint a Kutatók Éjszakája, amely kifejezetten a szakmai eredmények társadalmosítását tűzte ki célul. Az utóbbi egy-két évben a történeti járványok legjobb hazai ismerői – Vargha Dóra, Fónagy Zoltán, Géra Eleonóra – mind adtak hosszabb interjúkat fontos hazai nyomtatott vagy online fórumokon, beszéltek konferenciákon, előadásokon.

A média mellett a tudományos intézményrendszer is reagált a koronavírus kapcsán kialakult történeti járványok iránti társadalmi érdeklődésre. A Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézete az *ujkor.hu*-val együttműködésben indított járványtörténeti sorozatot, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézete a saját internetes oldalán kezdett hasonló vállalkozásba,³¹ és

³⁰ <http://www.qubit.hu> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember 30.)

³¹ <https://tti.abtk.hu/jaranyok-a-tortenelemben> (Utolsó letöltés: 2021. október 10.), illetve <https://ujkor.hu/content/fekete-halal-14-szazad-kozepen> (Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

szintén érdemes megemlíteni az MNM Semmelweis Orvostörténeti Múzeum járványtörténeti blogját.³² A Pécsi Tudományegyetemhez kötődő járványtörténeti sorozatban megjelent cikkek pedig idén nyár végén egy ismeretterjesztő kötet formájában nyomtatva is megjelentek.³³ Az ismeretterjesztő kiadványok között érdemes még említeni a legolvasottabb történeti lapok közül a *Rubicon* 2020. évi 5., *Járványtörténelem* című számát is, amely mint az egyik legnépszerűbb ismeretterjesztő lap, a hazai történeti ismeretterjesztés egyik legfontosabb fóruma.

A jelen *Sic Itur ad Astra* alapját képező, *Válságtörténetek: kihívások, tapasztalatok, új irányok* című, 2020 októberében rendezett konferencia volt az egyik első történettudományos esemény, amely a járványok és kezelésük kérdését járta körül. Az évek óta megrendezésre kerülő, interdiszciplináris Dimenziók konferencia 2021-ben a járványok és az ökológiai krízisek kérdésére fókuszált. A *Katasztrófák után. Természeti csapások, járványok és ökológiai folyamatok a történelemben* címet viselő esemény anyagából pedig szintén kötet készül, amely ezáltal valamivel szélesebb közönséghez is eljuthat.³⁴ Bár nem közvetlenül a koronavírushoz kapcsolódóan, de az utóbbi években több fontos hazai folyóiratszám foglalkozott a környezeti krízisek problémájával.³⁵ Ezek a részben online megrendezett események, illetve a világhálón elérhető folyóiratok azért is lehetnek fontosak, mert segítenek tájékozódni az újságírók, szakemberek számára, hogy kik lehetnek releváns szakértők az egyes kérdésekben. Magyarországon az utóbbi években az online konferenciák gyakorlata mellett egy másik platform vált igen népszerűvé, ezek a különböző tudományos-ismeretterjesztő podcastok. Több magyar podcast is foglalkozott járványtörténelemmel egy-egy alkalommal,³⁶ de számos sokrészes podcastsorozat indult angolul a témában,³⁷ sőt, tudományos ismeretterjesztő filmsorozatok is készültek.³⁸

Mint azt talán a fentiek is bizonyítják, a lehetséges csatornák száma szinte végtelenné vált. A fenti válogatás egyfelől bevallottan szubjektív, másfelől a különböző felületek nehéz átláthatósága miatt bizonyosan csak kis részét mutatja be a kutatók és a szélesebb közönség közötti kommunikáció formáinak. Ennek ellenére talán ez alapján is érzékelhető, hogy számos történész és társadalomtudós igyekezett tájékoztatni, elemezni bizonyos történeti jelenségeket korunk környezeti kríziseinek kontextusában.³⁹

³² <https://semmelweismuseum.blog.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember 10.)

³³ CZEFERNER-FEDELES (SZERK.), 2021.

³⁴ A konferencia programját lásd: <https://dimm.elte.hu/content/dimenziok-v-kut-programterv.t.20059> (Utolsó letöltés: 2021. szeptember 10.)

³⁵ Lásd talán a két leginkább fókuszált lapszámot: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 2013/53. sz. (Természeti kihívások – társadalmi válaszok); *Ókor*, 2015/3. sz. (Katasztrófák).

³⁶ *Szertár* podcast 178. adás. Mit tanultunk a középkori pestisjárványokból? Online: <http://szertar.com/> (Utolsó letöltés: 2021. október 10.) vagy *Griffsider* podcast: A kaszás lehelete: a járványok. Online: <https://podtail.com/podcast/griffsider/> (Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

³⁷ Például lásd az alábbi két többrészes járványtörténeti podcastot: *A History of Pandemics*: https://www.qub.ac.uk/campaign/ahss/pandemicpodcast/index.html/?utm_source=THE&utm_medium=researchhub&utm_campaign=SMCECWorldClass2021 (Utolsó letöltés: 2021. október 26.); *Morbid Curiosity Podcast*: <https://mcpod.libsyn.com/> (Utolsó letöltés: 2021. október 26.)

³⁸ ARMSTRONG, [2016]. Online is elérhető az előadás-sorozat: <https://www.wondrium.com/the-black-death-the-worlds-most-devastating-plague> (Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

³⁹ Lásd: SOENS-DE BONT-DE KEYSER, 2020., illetve ALAGONA ET AL., 2020.

K. HORVÁTH ZSOLT: Braudel nyomán úgy vélem, hogy a történészek ebben az esetben is van társadalmi felelőssége, ennek gyakorlása azonban nagyban függ az adott társadalmi nyilvánosság minőségétől, lehetőségeitől. Elgondolkodtató, hogy míg egyes országokban az epidemiológusok mellett társadalomkutatók is helyet foglalhattak a válságstábokban, addig nálunk még az orvosok is kisebbségbe szorultak a fegyveres testületek képviselőihez képest. Ez jól jelzi azt, hogy a járvány elleni védekezést hivatalosan nem orvostudományi, népegészségügyi és a feldolgozást illetően társadalomtudományos feladatnak, hanem logisztikai-katonai, nyersebben fogalmazva katonai kihívásnak tekintették. Ebben a helyzetben megítélésem szerint defenzívába szorultak nemcsak a humán és társadalomtudományok, de még az orvostudomány képviselői is. Hipotetikusán az azonban elmondható, hogy a járványok és a gyógyító intézmények társadalomtörténete, a betegségek felismerésének és kezelésnek kialakulása, általában is betegséghez, az egészséghez, a higiéniahoz való viszony, a biopolitika és a népegészségügy létrejötte mind-mind olyan történeti perspektívát igénylő témák, melyek mindenképpen segíthettek volna a koronavírus-járvány társadalmi feldolgozásában. Egy-egy járvány lefolyásának, a védekezés mikéntjének, egyéni és közösségi stratégiák kontextuális bemutatása megítélésem szerint segített volna a lezárás okozta bezárt-ság, a normalitásból kikököntetett mindennapok tapasztalatának feldolgozásához. Ez azonban a mindenképpen méltányolandó, de szórványos és magányos erőfeszítések ellenére, objektív hatalomtechnikai okokból kifolyólag sajnos nem sokat segített a helyzet feldolgozásában.

KOVÁCS JANKA - LÁSZLÓFI VIOLA: Itt nem feltétlenül egy teljesen új szerepértelmezésre kell gondolnunk, érdemes inkább a társadalomtudományos gondolkodásban, különösen Michel Foucault munkásságában már sokszor kiemelt szempontokhoz visszanyúlni. Ennek lényege, hogy a kutató – mindenkori – jelenében elsősre nem mindig látható, de a társadalmi struktúrák és mentalitásformák alapját képező hatalmi viszonyrendszerek és technológiák eredetét vizsgálja. Foucault víziójában ezeket az elemzendő jelenségeket részben olyan társadalmi gyakorlatok jelentik, amelyek megkerülhetetlenül meghatározzák a jelen tapasztalatát is, és amelyek jelenlétét ugyanakkor természetesnek, eleve adottnak vesszük. Ezt a megközelítést alkalmazva – az analógiák keresésén túlmutatva –, megérthetjük a jelen helyzettel kapcsolatos percepciók és a kezelésére bevezetett módszerek, azaz a járvánnyal kapcsolatos gondolkodás történetiségét. Erre jó példa lehet a statisztikai gondolkodás történeti alakulása, tehát az, hogy milyen adatok mentén ítéljük meg, értelmezzük és értékeljük a járvány súlyosságát, milyen érdekek és szándékok húzódnak meg ennek definiálása között: ilyen lehet az, hogy kit tekintünk járványhalottnak, milyen esetszámok hoznak magukkal bizonyos, a mindennapi életet erőteljesebben befolyásoló korlátozásokat, de az is, hogy egyáltalán mely helyzetekben vindikálhat magának jogot a hatalom arra, hogy korlátozza az egyén szabadságát. A történészek feladata ezeket hosszútávú, dinamikus változásokban megmutatni, jól érzékeltetve adott esetben a töréspontokat és cezúrákat is. Visszatérve az előbbi példánkhoz, ilyen fordulat lehet a statisztikai gondolkodás előtérbe kerülése a felvilágosodás korszakától kezdődően, amely megteremtette a populáció számosságának, egészségének, munkaerejének vagy

életkörülményeinek felmérésére irányuló hatalmi igényt és az ezt kiszolgáló gondolkodás módszertani alapjait.

Ehhez hasonlóan történeti szempontból is értelmezhető, sőt mi több, értelmezendő azoknak a gyakorlatoknak a története, amelyekkel megpróbáljuk megállítani ezeket a járványokat. Ennek feltérképezéséhez a magyarországi történettudomány képviselői számára is hasznosak lehetnek azok a Foucault nyomán Robert Castel⁴⁰ által megfogalmazott gondolatok, amelyek a premodern és modern, valamint posztmodern járványkezelés logikájának történeti különbségeire irányulnak. Ennek értelmében a korábbi évszázadok veszélyességalapú járványkezelési logikáját a 20. század utolsó évtizedeitől az óvatosabb, kockázatbecslésre építő módszerek ingatják vagy ingathatják meg, bár, ahogyan ezt a jelen járványhelyzet tanulságai és a különböző kormányok által adott reakciók is jól jelezhetik, a „hagyományos” módszerek felszámolására a jövőben is kevés esély mutatkozik, mindenképpen szükséges azonban egy árnyaltabb, a kétféle viszonyulás közötti határvonalakat, dinamikákat figyelembe vevő megközelítés. Emellett egy további irányként orientálhat az érzelemtörténet és orvostörténet közös keresztmetszete, amely a különböző fertőző, járványos és egyéb betegségekre adott érzelmi reakciókat, az ezek által motivált hatalmi és társadalmi válaszokat, negatív és pozitív folyamatokat, mint például stigmatizáció, bűnbakkeresés, kirekesztés, erőszak vagy a szolidaritás, a közösségi segítségnyújtás bizonyos formái, az adott betegségek által jobban veszélyeztetett közösségek vagy csoportok (szegények, gyerekek, homoszexuálisok, idősek, bizonyos foglalkozások gyakorlóí) általános problémáinak előtérbe helyeződését vizsgálja.

A már említett, eddig megvalósított kutatások abban rendkívül előremutatóak voltak, hogy az eredményeik megosztására elsősorban olyan médiumokat vettek igénybe, amelyek szélesebb körben hozzáférhetőek, például ismeretterjesztő portálok, történelmi magazinok vagy podcastek és Youtube-csatornákon is elérhető beszélgetések.⁴¹ Ezt azért is tartjuk üdvözlendőnek, mert a járványtörténeti kutatások által megnyitott, szélesebb közönség számára elérhető csatornák segítségével más, nem kevésbé fontos, ám a kurrens tematikához kevésbé kapcsolódó történeti és társadalomtudományos kutatások is egyre nagyobb láthatóságot kapnak. Ez a történészszerep ártértelemezése szempontjából azért is jelentős, mert e csatornák révén az a fajta „szakadék”, amely a tudományos ismeretterjesztés és a szűkebben vett szaktudományos kutatások között húzódik, egyre inkább áthidalhatóvá válik. Ez pedig problémaorientált és gondolkodásra ösztönző népszerűsítő munkák közreadására sarkallhatja a szakma képviselőit, amely az orvostörténetírás szempontjából azt is jelentheti például, hogy az olyan, a napjainkat is meghatározó, a saját korukban pedig „úttörőnek” tekintett felfedezések tárgyalása, vagy akár a betegségek terjedésének tényszerű narratívái mellett kitérnek a szűkebben és tágabban vett társadalmi kontextusokra és jelenségekre is. Ilyen lehet például az

⁴⁰ CASTEL, 1991.

⁴¹ A kezdeményezések sorában meg kell említenünk például a következő online platformokat: Digitális Legendárium (<https://www.youtube.com/c/DigitalislegendariumHu/featured> – Utolsó letöltés: 2021. szeptember 25.), az Open History Youtube-csatornája (<https://www.youtube.com/channel/UC-otIFs5GAn3Z1-mWwhjYGA>) és az ELKH BTK Glossza-podcastja (<https://www.facebook.com/glosszapodcast/> – Utolsó letöltés: 2021. szeptember 25.).

egyed tudományos felfedezésekkel (oltások, gyógyszerek vagy akár a fertőtlenítés szerepe) kapcsolatos erőteljes székeszisz történetiségének vizsgálata, lokális és időbeli kontextusokban való elhelyezése. De jó példa lehet akár azoknak a mentalitásformának a szélesebb közönséggel való megismertetése is, mint amilyen például napjaink oltásellenessége, az alternatív gyógymódokba vetett, túlzott és megalapozatlan bizalom vagy az egészséggel kapcsolatos szaktudományos ismeretek sok esetben kontraproduktív átpolitizálódása.

Milyen individuális, közösségi és ösztársadalmi megoldási stratégiákra lehet szükség a válsághelyzetből való kilábaláshoz (top-down és bottom-up folyamatok)? Hogyan fogalmazható meg az egyén és a hatalom szerepe és viszonyulása, és milyen szerepet játszhat ezen (újfajta) viszonyrendszerek kialakulásában-kialakításában a történeti tudás?

HALMOS KÁROLY: Ezt a kérdést röviden elintézem. Már korábban említettem, a megszokott egyén-hatalom ellenpontozást hatásosnak, de értelmező erő tekintetben gyengének, célirányosság tekintetében pedig haszontalannak tartom.

VARGHA DÓRA: Amit nagyon fontosnak találok, és amiben a történeti tudás elengedhetetlennek tűnik, az a kilábalás pillanatának megértése, és a krízis, ez esetben járvány végének meghatározása. Úgy öt éve kezdtem el foglalkozni a járványok és betegségek temporalitásának kérdésével, ez a terület az elmúlt másfél évben különösen nagy figyelmet kapott, nemcsak a szakmán belül, hanem egészségügyi döntéshozók között is, különösen a járvány végével kapcsolatos kérdésfelvetések vonatkozásában. Az egyén és hatalom viszonyában kulcsfontosságú, hogy ki, mikor és hogyan állapítja meg, hogy egy krízisnek vége van. Ez nemcsak a történetírásra vonatkozik (azaz, hogy mi, mint narrátorok, hol húzzuk meg az elemzés időbeli és/vagy térbeli határait), hanem a jelenlegi helyzetre is. A járványok narratívái hatással vannak arra, hogy milyen szereplőkre és folyamatokra fordítunk figyelmet, hogyan értelmezzük egy betegség határait (például beletartozik-e az ún. hosszú Covid), milyen elvárásokat támasztunk egy járvány lefolyásával szemben stb. A végpont meghatározása egy hatalmi kérdés, ez a hatalom lehet politikai (például amikor Boris Johnson bejelenti a járvány végét), a tudományos intézményrendszerbe kódolt (epidemiológusok vagy a WHO mondják ki), társadalmi vagy globális gazdasági vagy politikai szerkezetekkel kapcsolatos (például, ha a járvány már „csak” marginalizált társadalmi csoportokban, vagy országokban van jelen), és ezeknek a lépéseknek mindig komoly következményei vannak, amelyek nem mindig pozitívak. A történeti kutatás össze tudja fogni a laikus, az orvosi és tudományos, a helyi és országos, valamint a nemzetközi nézőpontokat, eseményeket és döntéseket, és rávilágít a *top-down* és *bottom-up* folyamatok elválaszthatatlanságára.

A narratívák és a temporalitás, és ezáltal a történeti nézőpontok integrálása a döntéshozásba ezért nagyon fontos. A pandémia, talán nem meglepő módon, megnyitotta az érdeklődést nemzeti kormányzatok és világegészségügyi szakemberek között a fent felvetett kérdések iránt, különösen most, amikor a rövid- és hosszútávú jövőre való tervezés került a középpontba. Az elmúlt másfél évben felkértek előadásra az angol egészségügyi minisztériumból és az egészségügyi ellátószervezet, az NHS részéről is, de talán a legizgalmasabb munkát az Egészségügyi

Világszervezet, a WHO részére végeztem. A nyugat-csendes-óceáni régió számára készítettem egy nemzetközi történész csoporttal jelentést a döntéshozók részére a történelem fontosságáról a járvány megelőzés és -kezelés folyamatában. Ebben a jelentésben külön tárgyaltuk történeti szempontból a narratívák jelentőségét, a társadalmi szerződés kérdéseit, az adatszolgáltatást és -gyűjtést, valamint a belénk fektetett bizalmat (és annak hiányát), a társadalmi egyenlőtlenségeket, az összeesküvéselméleteket, mentális egészségügyi kérdéseket, innovációt, a közösségekre való hatásokat, viselkedési minták változásait, gazdasági következményeket. Ez a jelentés természetesen nem fogja megreformálni a WHO-t alapjaiban, de ha néhány közegészségügyi szakembert és döntéshozót sikerült elgondolkodtatnunk, akkor máris érdemes volt. Talán tekinthetőek az ilyen platformok első lépésnek egy hosszú folyamatban.

KOLTAI GÁBOR: A pandémia révén megtapasztalhattuk az elszigetelődést, az utazások korlátozását, az online térbe szorított oktatást és munkát, de a tudományos kutatás is ide szorult vissza a közgyűjtemények, illetve kutatótermeik zárva tartása miatt. Jelentősen felértékelődtek ebben az időszakban a digitális források. Mindez azonban csak felgyorsította azt a folyamatot, ami a 2000-es évek végén, 2010-es évek elején kezdődött el az elektronikus levéltári rendszer kialakításával és a tömeges közgyűjteményi digitalizálásokkal. Ez utóbbiban a könyvtárak jártak az élen, de napjainkra a levéltárak is igen nagy mennyiségben szkennelnek és tesznek az interneten közzé iratokat. A múzeumi szféra e tekintetben némi hátrányban van a tárgyanyag, illetve az eddig főleg élő kiállításokra fókuszáló nézőpont okán, de a változás már itt is megfigyelhető a különféle virtuális kiállításokkal és digitális közzétételekkel.

A közgyűjteményi digitalizáció szintjére napjainkban szerintem már nem lehet panasza a kutatóknak. Már a koronavírus-járvány kitörése előtt számos olyan projekt és weboldal létezett, amely mind a nagyközönség, mind a kutatók igényeit képes kielégíteni. Ezek közül a teljesség igénye nélkül kiemelendők az Arcanum Kft. különféle szolgáltatásai (ADT+, Mapire), a Hungaricana Közgyűjteményi Portál, az Elektronikus Levéltári Portál, az Adatbázisok Online, a Szaktárs vagy a MúzeumDigitár, amelyekben több millió irat, könyv, tárgy digitális képe, illetve fotók és adatbázisok érhetők el, de az egyes közgyűjtemények saját oldalain is számos digitális tartalom található az érdeklődő. Ezt azért tartom fontosnak kiemelni, mert nem a nulláról indultak tehát a közgyűjtemények, nem a járvány miatt indult be a digitalizáció, a korábbi évek nagy előkészítési és digitalizálási munkái kifejezetten hasznosnak bizonyultak a pandémia idején.

Nilvánvalóan ezt az utat kell tovább folytatni, de azért azt nem szabad elhallgatni, hogy például a 20. századi iratok kutatását a hatályos adatvédelmi jogszabályok erősen megnehezítik, így az elmúlt száz 100 év történeti forrásainak digitalizálásakor és közzétételkor erre az aspektusra is figyelemmel kell lenni. Amit még a közgyűjtemények tehetnek, az az ún. távkutatás meghonosítása. Ebben a kérdésben az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára lépett először,⁴² de a BFL is foglalkozik annak kidolgozásával.

⁴² https://www.abtl.hu/ekutatás_tajekoztato (Utolsó letöltés: 2021. november 8.)

A tudáshoz való hozzáférés tekintetében komoly problémát jelentett a közgyűtemények zárva tartásán túl a különféle rendezvények elmaradása is, de ezen a téren, azt gondolom, elég gyorsan alkalmazkodtak a tudományos szereplők, és tértek át a konferenciák hibrid vagy teljesen online lebonyolítására.

A járvány mindennapjai, illetve megéleltörténete kapcsán érdemes kiemelni, hogy az egyén és a hatalom viszonyában kétségtelenül olyan periódusról beszélhetünk napjainkban, amikor megerősödött az állam ellenőrző szerepe. Azt gondolom – és nemcsak azért, mert jómagam is a fegyelmezés történeti problémáival foglalkozom –, hogy a jelen viszonyok megértéséhez, vagy annak tudatos egyéni formálásához érdemes lenne olyan történeti kutatásokat elvégezni, amelyek egy-egy történeti válság, változás idején vizsgálják az állam és a társadalmi szereplők egymáshoz való viszonyát. A fegyelmezés, a felügyelet, megfigyelés és az arra adott egyéni válaszok témája kifejezetten érdekes kutatásokat, mikrotörténeti vizsgálatokat vetíthet elő, legalábbis én nagyon kíváncsi lennék ilyenekre.

VADAS ANDRÁS: A járványtörténeti – és valamivel általánosabban tekintve, a katasztrófatörténeti – kutatásban újabban nagy hangsúly jut annak vizsgálatának, hogy milyen társadalmi folyamatokat indít el, katalizál egy-egy krízis.⁴³ Ezen írások rendre arra a megállapításra jutnak, hogy új hálózatok, kapcsolatrendszerek, gazdasági és politikai struktúrák tudnak létrejönni a hasonló események hatására,⁴⁴ melyek vizsgálata pedig a humán és társadalomtudományok feladata. Az utóbbi években az e területtel foglalkozó írások rendre áthelyezték a hangsúlyt, és már nem magukra a kataklizmákra, hanem az azt követő változásokra, az újjáépítésre-újjáépítésre fókuszáltak – nem függetlenül a 2008-as világgazdasági válságból való kilábalás analógiájaként.⁴⁵ Ezek közül hadd említsek két területet, amely releváns vizsgálati szempontot jelenthet a COVID-19 hatásainak vizsgálatában is. Egyfelől fontos eredmények születtek a válságok és a politikai hatalom kapcsolatrendszerének vizsgálatában, azaz annak értelmezésében, hogy miképpen jelenik meg a hatalomhoz való viszony, a hatalomba vetett bizalom kérdése egy krízis, majd annak értékelése kapcsán.⁴⁶ Másfelől szintén nem érdektelenek a krízisekkel kapcsolatos eredmények, amelyek a normális és az anomália, a hétköznapi és rendkívüli átalakulásának kérdését járják körül.⁴⁷

A fent említett középkori és kora újkori pestisjárványok kontextusában is megjelenik a hatalom szerepe. A késő középkortól kezdve a hatalom különböző szintjein rendre találkozunk a pestis kezelésére való törekvésekkel. Ez mind a magánföldesúri birtokok, mind a városok, mind egy-egy állam szintjén megjelenő problémák, s a válságkezelést egyben a politikai stabilitás jelzéseként is értékeli a korban.⁴⁸ A városok pestissel szembeni védekezése egyben önrendelkezésük kifejezését is

⁴³ Z. KARVALICS, 2013; VADAS, 2013. és különösen: BODOVICS, 2020. 9–32.

⁴⁴ IZDEBSKI–MORDECHAI–WHITE, 2018.

⁴⁵ TESTOT, 2020.

⁴⁶ BROWN, 2019. MAUCH–PFISTER (EDS.), 2009. Legújabbán: TESTOT, 2020., illetve VAN BAVEL–SCHEFFER, 2021.

⁴⁷ VAN BAVEL ET AL., 2020.

⁴⁸ Például: HENDERSON, 2019.

jelenti,⁴⁹ s mint ilyen nem érdektelen szociológiai szempontból sem. A pestissel kapcsolatban szintén izgalmas és a COVID-19 járvány érzékelésével kapcsolatban is számos feltárandó párhuzamot mutató jelenség az egyszeri sokk, a katasztrófa hétköznapivá, a „nemnormális” normálissá válása. Míg a második pestis pandémia a 14. század közepén a teljes pusztulással fenyegette Európát, a 16. és 17. századi pestisjárványokat a hétköznapok részének tekintették még a Magyar Királyságban is, és nagyon is hétköznapi jelenségként, kihívásként kezelték, amelyre gyakorlati válaszokat adtak az egyes társadalmi csoportok.⁵⁰

K. HORVÁTH ZSOLT: Ha hihetünk az epidemiológusoknak, a túlnépesedés miatt a „normalitás” kibillenése egyre inkább részévé válhat mindennapjainknak. Ez arra vezethet bennünket, hogy láthatóvá és érthetővé tegyük azt, hogy a mindenkori normalitás legfontosabb sajátossága, hogy nem tart örökké. A normalitás mindig konstrukció, ebből fakadóan „normálisnak” tekinthető, hogy – többnyire ugyan láthatatlan módon, de – megváltozik. A válságok azonban ezeket a lassú ütemű változásokat sűrítik az időben és a térben, ezért érzékeljük nehezebbnek, komolyabbnak a krízis miatti kibillenést. A koronavírus-járvány idején, az ökológiai válság árnyékában egyre többen mondták azt, hogy ha majd elmúlik, de legalábbis csillapodik a pandémia, tanulnunk kellene a korábban elkövetett hibákból, s nem kellene visszatérnünk ahhoz az állapothoz, amely előidézte a krízist. Ennek a törekvésnek azonban egyelőre a nyomait sem lehet felfedezni, sőt, mintha mindenki minden szinten igyekezne bepótolni a „kiesett” másfél évet. Ez a tendencia sajnos a tudástermelésre, a tudományiparra is igaz, minden a koronavírus miatt elmaradt konferenciát igyekeznek – nemegyszer változatlan tematikával – megtartani, ami szerintem nem igazán jó és reflektív jel (persze eldömlök, hogy ebben a tekintetben a tudományok is a pályázatipar rabjai, muszáj „elszámolni” a korábban megnyert összeggel). Márpedig a történeti válságkutatás célja az lehet, hogy krízis és kritika történeti példáinak előszámlálásával és elemző bemutatásával rámutasson azokra a hatalmi mechanizmusokra, melyeket a politikai akaratképzés legitimitása megerősítése érdekében felhasznál. A történeti példák bemutatása és közzététele pedig elvben segítséget adhat a kritikai álláspont megfogalmazására, a beszédrend ritkítására és társadalmi vita elindítására. A kérdés, hogy van-e erre valós igény.

KOVÁCS JANKA – LÁSZLÓFI VIOLA: A korábbiakban vázolt stratégiák, folyamatok és mentalitásformák történeti megismerésével a társadalom tagjai képet kaphatnak arról, hogy a jelenben megtapasztalt nehézségek milyen hosszabb távú folyamatokba illeszthetők, és így a társadalmi, történeti, antropológiai tényezők mélyebb megértésével a saját jelenük problémái felé is átgondoltabb és elfogadóbb reflexióval viszonyulhatnak. Emellett a járványkezeléshez kapcsolódó, gyakran ellentmondásosnak tűnő döntések komplexebb átlátását, kognitív összehangolását is segítheti a történeti távlatok integrálása a szélesebb társadalmi diskurzusba. Visszakanyarodva az előzőekben felvetett oltásellenesség problémájához,

⁴⁹ Lásd például az 1510. évi pestissel szembeni szebeni védekezés esetét: SZENDE-GECSER, 2021.

⁵⁰ Erről: VADAS, 2022.

ezeknek a most megismert, tömeges mozgalomként is leírható mentalitásformáknak a megértése és integrálása a járványra adott válaszreakciók sorába, megakadályozhatja a társadalmi szakadékok kialakulását, vagy tovább mélyülését bizonyos világnézeti vagy műveltségbeli törésvonalak mentén.

Mind a korábbi válságok, mind pedig az elmúlt időszak tapasztalatai alapján az rajzolódik ki, hogy az egy-egy periódusban „normálisnak” tekintett rendszereink rendkívül törekenyek bizonyulnak, és a megszokott keretekből az „új normálishoz” vezető átmenet, amely fogalom a közelmúltban olyan kollektív válsághelyzetekkel kapcsolatban merült fel, mint a 2001. szeptember 11-i terrortámadások vagy 2008-ban kirobbant gazdasági világválság, jelenleg pedig a több mint egy éve húzódó koronavírus-járvány, rendkívül gyors válaszokat és adaptációs képességet igényelnek. Milyen hatással lehet ez a helyzet a humán tudományok jövőjére, a hazai kutatói közösségekre és az intézményrendszerre, hogyan fogalmazhatók újra a feladataink az „új normális” rendszerében?

HALMOS KÁROLY: E kérdést illetően bevallom műveletlenségemet: nem tudom, mi az új normális, bevallom, még az *exceptional normalt* sem sikerült teljesen megemésztennem. Ha számítanak bármit is a számok, akkor már egy jó ideje (úgy kétszáz éve) nem normális rendszerben élnek az emberek. Félreértés ne essék: nem a felvilágosodást, vagy a laicizálódást felhánytorgatni kívánó tradicionalista vagyok. Érveim anyagiak, dologiak.

Miért is volna normális, hogy egy populáció exponenciálisan nő és még nem omlott össze; miért volna, hogy az emberiség egy-egy év alatt egy-egy évmillió összesűrített szénkészségét szórja szét, teszi levegővé, savvá; miért volna az, hogy úgy százötven éve a malthusi rezsim fordítottja érvényesül (azaz a nagyobb népesség nem átok, hanem áldás) vagy az, hogy a közösségi állapot fájának magára nézve sikerült megszüntetnie a kiválogatódáson alapuló evolúciót; illetve akár az, hogy ennek az állatfajnak sikerült elhítenie magával, hogy a jövődő lét bizonytalanságát lehetséges kockázatokká lefordítani? (Kockázat egy ismétlődő kísérlet – például érmedobálás – kimeneteleinek várható gyakorisága. Bizonytalanság egy megismételhetetlen, egy egyedi esemény – például egy sok órás műtét – kimeneteleihez társított esély.)

Az emberek azt hitték, felszabadultak a szükség hatalma alól, miközben csak beszabadultak a Természet spájzába. De Malthus tiszteletes üdvözlét küldi: az erőforrások mégsem korlátlanok (azt viszont boldogtalanul látná, hogy a megelőző fékek nem pont úgy működnek, amiként ő azt elképzelte). De a világ maga nem abnormis. Normális, csak más léptékben. Az utóbbi időkben nem történt más, mint ami civilizációnk történetében már akárhányszor: a súlypontok (főként a demográfiaiak) eltolódtak, eltolódnak. Hogy mindez miért, az másik kérdés.

Zárszó (ad notam: Doktor Úr, olyan bizonytalan vagyok! Vagy mégsem?)

Nem hagy azonban nyugodni, nincs-e mégis valami mintázatszerű a történelemben. Nem annyira magának a körkörösségnek, az örök visszatérésnek a témájára gondolok, hanem inkább az erkölcs szerepére, ahol viszont az erkölcsöt nem a kanti morálként, hanem a szokások jóra vagy rosszra vezető erejeként értem. Nem másolom, ide, amit Arany János írt immáron százhetven esztendeje, de javasolom

Olvasómnak, keresse fel jelen folyóirat jelen számának, illetve cikkének világhálós változatát és ott – a linket követve – olvassa el a költő gondolatait.⁵¹

VARGHA DÓRA: Nem minden krízis vezet alapvető vagy rendszerszintű változásokhoz. Sokszor a válaszok és adaptációk rövid életűek, és gyorsan feledésbe merülnek, máskor pedig át tudják formálni a társadalmi, kulturális vagy politikai életet. A válság önmagában szerintem ritkábban eredményez változásokat, mint ahogy gondoljuk. Leginkább akkor, ha már eleve beindultak azok a változások, akár pozitívnak, akár negatívnak ítéljük is meg őket. A járványok rávilágítanak, láthatóvá teszi a sokszor háttérbe szoruló vagy láthatatlan folyamatokat, egyenlőtlenségeket, feszültségeket, és ha ezek rezonálnak a járvány (vagy egyéb krízis) által támasztott kihívásokkal, akkor felerősíthetik azokat. Ugyanakkor egy-egy ilyen krízishelyzet ideális terepet nyújthat annak is, hogy bizonyos hatalmi mechanizmusokat, társadalmi struktúrákat bebetonozzanak, vagy újabbakat fejlesszenek ki hatalmon lévő politikai erők.

Én azonban szeretnék optimista lenni, és arra fókuszálni, hogy a krízishelyzetek egyfajta újraértékelést rejtenek magukban, egy lehetőséget, amikor megvizsgálhatjuk, hogy mi működik, mi nem, különösen, ha a bizonyos, addig készpénznek vett megoldások látványosan szétesnek vagy működésképtelennek bizonyulnak. Önmagában a krízistől nem indul meg változás, de a lehetőséget és a pillanatot megragadva mi magunk változtathatunk. Nemzetközi szinten a járvány előtérbe helyezte annak a modellnek a tarthatatlanságát, hogy a humán tudományok és a természettudományok egymástól elszigetelten működjenek. Nyilvánvalóvá vált, hogy egy járvány nem érthető és oldható meg pusztán biológiai és orvostani megközelítésekkel, és sokkal több párbeszéd, sőt, közösen kidolgozott képesítés szükséges a különböző területek között. Ez természetesen azt is magába foglalja, hogy a humán tudományok határait is újra kell értékelni, és talán érdemes nyitottabbnak lenni a különböző társadalomtudományok és természettudományok metodológiája, koncepciója, nyelvezete iránt, hogy valós együttműködés jöhessen létre. Nem új elgondolás ez, de az interdiszciplinaritás legtöbbször inkább csak névben vagy már-már kötelezően kitöltendő rubrikaként jelenik meg a történelem-tudományban. A *medical humanities* szakterület, mely eredendően interdiszciplináris, irányadó lehet abban, hogy a tudományos munkát hogyan lehet újragondolni. Szerintem ez minden tudományterületnek a javára válna.

KOLTAI GÁBOR: Erre a kérdésre nagyon nehéz most még válaszolni. Vannak olyan rendszerek, amelyek könnyebben reagálnak, de például egy közgyűjtemény nehezen tudja megváltoztatni az évtizedek alatt kialakult gyűjtési, feldolgozási rendszereit. De, mint korábban is említettem, a megújulás már korábban is szükséges volt, azt csak felerősítette a pandémiás helyzet.

A humán tudományok és kutatások kapcsán azzal a veszéllyel mindenképp szembe kell nézni, hogy az online térben elérhető források mennyire veszik át az „uralmat”, mennyire tematizálják a (történet)tudományt. Ez rövidtávon például a 20. század kutatását jelentősen segítheti, hiszen tengernyi újság, kötet és egyéb

⁵¹ ARANY, [1850].

írott forrás érhető el immár az interneten. De vissza is vetheti, illetve el is térítheti a kutatásokat, hiszen egyfelől az adatvédelmi korlátozások az elmúlt egy évtizedben tapasztalható döbbenetes tényerése komoly akadályokat állít a közzétételek elé, másfelől a csak online tartalmakra koncentráló kutatások sokszor juthatnak nem megalapozott megállapításokra. Nagyon hasznos lenne olyan egyeztetéseket lefolytatni a tudományos intézetek és a közgyűjtemények munkatársai között, amelyek a kutatási szükségletek felmérésére irányulnak, célzottabbá téve ezáltal a közgyűjteményi digitalizálásokat és közzétételeket.

VADAS ANDRÁS: A hazai kutatói közösség és az intézményrendszer radikális átalakulásának megítélése a tudományszervezésben nálam jártasabb kutatók feladata, ugyanakkor ezen folyamatok talán kevésbé kapcsolódnak össze a koronavírus-járvánnyal és az ennek nyomán kialakult társadalmi és gazdasági krízissel, mint a politikai akarattal. Ennek megfelelően, ami talán jelen helyzetben megfontolásra érdemes lehet, az inkább a nemzetközi kutatói kapcsolatok, hálózatok átalakulása. Annál is inkább fontos kitérni erre, mert komoly változás tapasztalható e téren, és számos olyan átalakulás indult meg, amelyet remélhetőleg nem fog megtörni a koronavírus-járvány hullámainak csillapodása. A legfontosabb a járvány első hulláma idején élesen jelentkezett, ez pedig a tudományos eredményekhez való hozzájutás kérdése volt. Itt magától értetődően az orvostudományi eredményekhez való hozzáférés volt az elsődleges, amelyre meglehetősen gyorsan reagált szinte minden nagyobb tudományos kiadóvállalat, de 2020 első fele sok területen a nyílt hozzáférés (*open access*) forradalmát jelentette.⁵² Számos fizetős tudományos portál tette ingyenessé bizonyos tartalmait, és ez nemcsak a természettudományok, hanem a humán tudományok területén is jelentkezett. Olyan kiadók tették elektronikus tartalmaik egészét vagy egy részét korlátozás nélkül elérhetővé, mint az MIT Press, a UC Press vagy a Cambridge University Press. A kiadók mellett számos közösségi kezdeményezés alakult ki, ahol kutatók egymást segítették ki olyan szakirodalmak terén, amelyek nem voltak elérhetőek ebben az időszakban.⁵³ A hagyományos könyvtárak és közgyűjtemények szerepe alapvetően megváltozott. A kutatók eltűntek, a könyvtárak, levéltárak, múzeumok az archiválás melletti legfontosabb szerepe, az intézményt látogatók kiszolgálása, a korábbi formában lehetetlenné vált. Erre egyes gyűjtemények a tudományos kiadókhoz hasonlóan reagáltak, azaz igyekeztek digitálisan segíteni a korábbi gyűjteményi felhasználókat, azonban kétségkívül lassabban tud egy állami intézmény reagálni, mint egy üzleti alapon működő vállalat, mint amilyen a legtöbb nagy tudományos kiadó is.

A tudományos intézményeknek mégis volt olyan eleme is, amely gyorsan tudott adaptálódni. A leglátványosabb formája ennek talán az ösztöndíjrendszerek és a konferenciák működtetése volt. Bizonyos ösztöndíjprogramok esetében lehetővé tették az azt odaítélő bizottságok, hogy távolról részt lehessen venni

⁵² TAVERNIER, 2020.

⁵³ Például a német kutatók informális és másfél éve aktív Facebook-csoportja, a *Nothilfe für bibliotheksklose HistorikerInnen*. Vö. GRAF, 2020. (az UNESCO által kezdeményezett szabad hozzáférési hétre fókuszálva).

a programjaikban, hozzáférést biztosítva közben az adott személy számára a befogadóintézmény kutatási és szellemi infrastruktúrájához, míg más programok leálltak, vagy csak a szinte teljesen megvalósíthatatlan fizikai mobilitás mellett voltak teljesíthetőek. A tudományos konferenciák esetében is több lehetőség és gyakorlat volt. A hagyományos, jelenléti megrendezés itt elvélve valósulhatott meg, így elsősorban vagy a halasztásban látták a megoldást, vagy az online platformra való áthelyezésben. Ez utóbbiban nyilván minden kutatónak volt része az utóbbi években. Az online eszmecezeréknek számos hátulütőjük mellett két fontos eredménye volt. Sokkal költséghatékonyabbá és fenntarthatóbbá vált a részvétel, ezáltal olyanok számára is elérhetővé téve ezen eseményeket, akiknek erre egyébként nem lett volna lehetősége. Bizonyos események jóval nagyobb közönséget tudtak vonzani, mint ha azok hagyományos jelenléti formában kerültek volna megrendezésre, olyanokhoz is eljuthattak tudományos eredmények, akikhez ez korábban alig-alig tudott. Függetlenül attól, hogy hosszú távon nehéz elképzelni, hogy ne ismét az élőben rendezett konferenciák domináljanak a humán tudományokban, alighanem az online részvétel lehetőségét az esetek döntő többségében biztosítani fogják a szervezők a következő években is, ez pedig hosszútávon a tudomány egyetemessé válásában fontos lépést jelent.

K. HORVÁTH ZSOLT: A humán és társadalomtudományok megítélése, presztízse az utóbbi évtizedekben drámaian visszaesett, mivel a kutatásban és a felsőoktatásban megjelenő túlzott piaci pragmatizmus és utilitarizmus nem kedvez az olyan „puha” megközelítéseknek, amelyek nem a közvetlen oksági kapcsolatokat, hanem a „várható”, a „valószínűsíthető” vagy egyenesen „látens” esetlegességeket mutatnak ki. Pedig a válsághelyzetekkel kapcsolatban távolról sem csak a felmérhető anyagi és emberi veszteség számít, hanem az a látens, elhúzódó pszichikai és fizikai teher, melyet a szociális, egészségügyi, oktatási és kulturális kérdésekben *per definitionem* alulteljesítő neoliberális állam vagy a munkaadó az egyénre hárít. Márpedig a koronavírus-járvány nagyon komoly terheket rótt a kisgyermekes családokra, az idősekre, az egyedülállókra és így tovább, nagyon sokan elveszítették addig stabilnak hitt megélhetésüket, így a hosszabb időtartamban a krízis maradóképtelenül kimeríti azt, amit Émile Durkheim anómiának nevezett. Az anómikus helyzetből fakadó lelki diszfória egyáltalán nem mellékes kérdés, s ebben megítélés szerint nemcsak a pszi-tudományok lennének képesek érvényes javaslatokkal előállni, de a humán és társadalomtudományok is. Az igazi kérdés számomra az, hogy ebben a tudományos környezetben a humán és társadalomtudományok, ideértve természetesen a történelemtudományt is, képesek-e olyan tudással előállni, mely a fentebb említett negatív tendenciák ellenére hatékony lehet. A neoliberális politika ugyanis kimondva-kimondatlanul defavorizálja ezeket a tudásformákat, mert egyszerűen nincs közvetlen (pénzben, elismerésben) mérhető hasznuk, másrészt kritikai megközelítésük nagyon gyakran épp a neoliberális hegemonia kritikai olvasatát adja. Az már csak tetézi a helyzetet, hogy a félperifériás Magyarországon ez a populista, tudományellenes tendencia egészen extrém méreteket öltött az utóbbi időben (noha előtte sem volt rózsás a helyzet), így borúlátó vagyok azt illetően, hogy a humán és társadalomtudományok intézményes értelemben éppen most újulnának meg.

KOVÁCS JANKA – LÁSZLÓFI VIOLA: Azt gondoljuk, hogy itthon a humán és társadalomtudományok jövője, és ez már a járvány kitörése előtti években is erőteljesen megmutatkozott, rendkívül ingatag lehet, amennyiben nem vagyunk képesek kellő mértékben adaptálódni az újfajta világszintű trendekhez, így például a digitalizáció által támasztott kihívásokhoz az oktatásban és kutatásban vagy a tudományos munkaerőpiaci változásokhoz (például a nyugaton egyre erőteljesebben jelentkező projektalapú személethez), amelyek részben a járvány hatására, részben pedig attól függetlenül is átírják a tudományos kutatás „játékszabályait”. A járvány utáni világ és az „új normális” rendszere magával hozhatja a természettudományok felértékelődését, amely szintén hátrányos pozícióba hozhatja a bölcsészet- és társadalomtudományok művelőit mind intézményes vagy munkaerőpiaci szempontból, mind a finanszírozás vagy a humán tudományokra nehezen adaptálható tudománymetria tekintetében.

Fiatal, a pályára most lépő kutatókként egyfajta kollektív generációs tapasztalatot is jelent számunkra az a szintén nem a járvány hatására kialakult, de a pandémia által elmélyített krízis, ami a pályán maradást nehezíti vagy – sok esetben – lehetetlenné teszi, így például az alulfinanszírozott intézményi struktúra, az erőforrások politikai vagy egyéb hatalmi motivációk által mozgatott, meritokrátikus szempontokat gyakran nélkülöző elosztása, az életpályamodell hiánya vagy a rendszerben kódolt egyenlőtlenségek, például a nőkre háruló terhek aránytalansága. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a 25–35 év közötti fiatalok, tehát az Y generáció számára a tudományos pálya, és ez különösen igaz a humán és társadalomtudományokra, egyre inkább elérhetlenné válik. Az olyan problémák, mint a nyitott pozíciók hiánya, az egzisztenciális kiszolgáltatottság, a fiatal nők esetében pedig a családalapítás és a karrierépítés közötti egyensúly kialakításának dilemmája a járvány hatására egyre élesebben kirajzolódnak, és sokakat arra szorítanak, hogy lehetőségek hiányában a pályaelhagyás mellett döntsenek, vagy éppen olyan prekárius munkákat, például szerződéses „haknimunkákat” (*gig job*) vagy fizetetlen „reménymunkákat” (*hope labor*)⁵⁴ vállaljanak el, amelyek garantálják a gyors kiegészítést és a folyamatos talajvesztettséget jelentik számukra, ez pedig mind egzisztenciális, mind mentális szempontból rendkívül veszélyes folyamatokat indíthat el (bizonytalan létfeltételek, eladósodás, mentális betegségek és ezek egyéni-kollektív következményei). Ez a trend véleményünk szerint – a jelenlegi, politikai-hatalmi érdekek által szorongatott és pénzügyileg egyre inkább kivéreztetett tudományos szférában is – legalább részben visszafordítható lenne a minőségbiztosítás szempontjainak komoly(abb)an vételével, a doktori képzések mennyiségalapú szemléletének visszaszorításával vagy az állásba kerülés feltételeinek újragondolásával. Az itt elmondottak természetesen olyan világszintű folyamatokba illeszkednek, amelyek mindenhol a tudományos munka feltételeinek átforgatódását, egyre bizonytalanabbá válását hozták magukkal. Mindezek megfordítása vagy éppen előnyünkre formálása a bölcsészettudományok képviselői esetében jelentős „inputot” igényel mind a meghatározó trendek (például a digitalizáció,

⁵⁴ A reménymunka olyan „fizetetlen vagy alulfizetett munka, amelyet gyakran a tapasztalatszerzés vagy a láthatóságunk növelése érdekében végzünk, abban a reményben, hogy ezt később egy állás elnyerése fogja követni”. A fogalom részletesebb körüljárásához lásd: KUEHN–CORRIGAN, 2013.

nemzetköziesítés) tekintetében, mind pedig az inter- és multidiszciplináris kutatási projektek megvalósítására való nyitottság, a párbeszéd lehetőségeinek keresése szempontjából.

Azonban, hogy ne csupán a problémák oldaláról láttassuk a jelenlegi helyzetet, azt is fontosnak tartjuk kiemelni, hogy a járvány egyik pozitív hozadékának tekintjük azokat az egyenlősítő folyamatokat, amelyek átírják a térbeliség koncepcióit, és felértékelik az online kommunikáció szerepét a tudományos együttműködésekben. Míg az oktatás, és különösen a közoktatás szempontjából ez sok esetben a hátrányok oldaláról tematizálódott a szűkebb szakmai és a nyilvános diskurzusokban, addig, bár a személyes jelenlét előnyeit a kapcsolatteremtés szempontjából ez sem tudta felülmúlni, a konferenciák, workshopok vagy előadások online térbe kerülése sok olyan kutató számára is lehetővé tette a részvételt korábban – az anyagi erőforrások hiánya miatt – elérhetetlennek bizonyuló, azonban szakmai szempontból előremutató tudományos rendezvényeken, amelyek párbeszédet teremthetnek és hidat építhetnek a hazai és nemzetközi kutatói közösségek között.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALAGONA ET AL.

2020 ALAGONA, Peter et al.: Reflections: Environmental History in the Era of COVID-19. *Environmental History*, 25.(2020) 4. sz. 595–686.

ARANY

[1850] ARANY János: Gondolatok a béke-kongresszus felől (1850). In: *Arany János: Kisebbségi költemények*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1951. 107–111. (*Arany János Összes Művei*, 1.)

ARMSTRONG

2016 ARMSTRONG, Dorsey: *The Black Death: The World's Most Devastating Plague*. [Videó] [Chantilly, VA] – Prince Frederick, MD, National Geographic Society – Teaching Company, Recorded Books, [2016]. (<https://www.wondrium.com/the-black-death-the-worlds-most-devastating-plague> – Utolsó letöltés 2021. október 1.)

VAN BAVEL ET AL.

2020 VAN BAVEL, Bas et al.: *Disasters and History: The Vulnerability and Resilience of Past Societies*. Cambridge, Cambridge University Press, 2020.

VAN BAVEL–SCHEFFER

2021 VAN BAVEL, Bas – SCHEFFER, Marten: Historical Effects of Shocks on Inequality: The Great Leveler Revisited. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8. (2021) 76. sz. doi: 10.1057/s41599-021-00763-4

BENEDICTOW

2021 BENEDICTOW, Ole J.: *The Complete History of the Black Death*. Woodbridge, Boydell Press, 2021.

BERTHA

- 2019 BERTHA László: Az igazi klímaválság az, hogy milliárdokat vezetnek félre a Föld állapotáról. *888.hu*, (2019. augusztus 27.)
(<https://888.hu/okojobb/az-igazi-klimavalsag-az-hogy-milliardokat-vezetnek-felre-a-fold-allapotarol-4198790/> – Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

BODOVICS

- 2020 BODOVICS Éva Judit: *Az 1878. évi augusztusi miskolci árvíz társadalom- és gazdaságtörténeti vonatkozása*. Doktori értekezés. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2020.

BROWN

- 2019 BROWN, Kate: *Manual for Survival: A Chernobyl Guide to the Future*. [London], Penguin, 2019.

BURÁNYI

- 2017 BURÁNYI, Steven: Is the staggeringly profitable business of scientific publishing bad for science? *The Guardian*, 17 June 2017.
(<https://www.theguardian.com/science/2017/jun/27/profitable-business-scientific-publishing-bad-for-science> – Utolsó letöltés: 2021. szeptember 5.)

BÜNTGEN–HELLMANN

- 2014 BÜNTGEN, Ulf – HELLMANN, Lena: The Little Ice Age in Scientific Perspective: Cold Spells and Caveats. *The Journal of Interdisciplinary History*, 44. (2014) 3. sz. 353–368.

CASTEL

- 1991 CASTEL, Robert: From Dangerousness to Risk. In: *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. Eds.: BURCHELL, Graham – GORDON, Colin – MILLER, Peter. Chicago, IL, The University of Chicago Press, 1991. 281–298.

CZEFERNER–FEDELES (SZERK.)

- 2021 CZEFERNER Dóra – FEDELES Tamás (szerk.): *Dögvézskalauz. Járványok és gyógyításuk története az ókortól napjainkig*. Pécs–Budapest, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület – Kronosz Kiadó, 2021.

GRAF

- 2020 GRAF, Klaus: Corona/Covid-19 – ein subjektiver Rückblick anlässlich der Open-Access-Woche. *Archivalia*, (2020).
(<https://archivalia.hypotheses.org/126823> – Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

HALDON ET AL.

- 2018a HALDON, John et al.: Plagues, Climate Change, and the End of an Empire: A Response to Kyle Harper's 'The Fate of Rome' (1): Climate. *History Compass*, 16. (2018) 12. sz. e12508. doi: 10.1111/hic3.12508.

2018b HALDON, John et al.: Plagues, Climate Change, and the End of an Empire. A Response to Kyle Harper's 'The Fate of Rome' (2): Plagues and a Crisis of Empire. *History Compass*, 16. (2018) 12. sz. e12506. doi: 10.1111/hic3.12506.

2018c HALDON, John et al.: Plagues, Climate Change, and the End of an Empire: A Response to Kyle Harper's 'The Fate of Rome' (3): Disease, Agency, and Collapse," *History Compass*, 16. (2018) 12. sz. e12507. doi: 10.1111/hic3.12507.

HARPER

2019 HARPER, Kyle: *The Fate of Rome: Climate, Disease, and the End of an Empire*. Princeton, NJ, Princeton University Press, 2019.

HENDERSON

2019 HENDERSON, John: *Florence Under Siege: Surviving Plague in an Early Modern City*. New Haven, CT-London, Yale University Press, 2019.

IZDEBSKI-MORDECHAI-WHITE

2018 IZDEBSKI, Adam - MORDECHAI, Lee - WHITE, Sam: The Social Burden of Resilience: A Historical Perspective. *Human Ecology*, 46. (2018) 291-303.

KELLY-Ó GRÁDA

2013 KELLY, Morgan - Ó GRÁDA, Cormac: The Waning of the Little Ice Age: Climate Change in Early Modern Europe. *The Journal of Interdisciplinary History*, 44. (2013) 3. sz. 301-325.

2014a KELLY, Morgan - Ó GRÁDA, Cormac: Debating the Little Ice Age. *The Journal of Interdisciplinary History*, 45. (2014) 1. sz. 57-68.

2014b KELLY, Morgan - Ó GRÁDA, Cormac: Change Points and Temporal Dependence in Reconstructions of Annual Temperature: Did Europe Experience a Little Ice Age? *Annals of Applied Statistics*, 8. (2014) 3. sz. 1372-1394.

KÖNIG-ROPER

2021 KÖNIG, Thomas - ROPERS, Guido: How Gendered Is the Peer-Review Process? A Mixed-Design Analysis of Reviewer Feedback. *PS: Political Science and Politics*, (2021) 1-7. doi:10.1017/S1049096521000937

KUEHN-CORRIGAN

2013 KUEHN, Kathleen - CORRIGAN, Thomas F.: Hope Labor: The Role of Employment Prospects in Online Social Production. *The Political Economy of Communication*, 1. (2013) 1. sz. 9-25.

LEPAN

2020 LEPAN, Nicholas: *Visualizing the History of Pandemics*. (<https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest> - Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

MÁTHÉ

- 2018 MÁTHÉ Áron: Klímaaggodalmak: apokalipszis most? *mandiner.hu*, (2018. augusztus 16.) (https://mandiner.hu/cikk/20180816_mathe_aron_klimaaggodalmak_apokalipszis_most – Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

MAUCH–PFISTER (EDS.)

- 2009 MAUCH, Christof – PFISTER, Christian (eds.): *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies Toward a Global Environmental History*. Lanham, MD, Lexington Books, 2009.

MORDECHAI–EISENBERG

- 2019 MORDECHAI, Lee – EISENBERG, Merle: Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague. *Past & Present*, 244. (2019) 1. sz. 3–50.

MORDECHAI ET AL.

- 2019 MORDECHAI, LEE ET AL.: The Justinianic Plague: An Inconsequential Pandemic? *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116. (2019) 51. sz. 25546–54.
doi: 10.1073/pnas.1903797116.

N. N.

- 2015a N. N.: Mégsem létezett a „kis jégkorszak”? *BBC History Magazin*, 5. (2015) 7. sz. 18.

N. N.

- 2015b N. N.: Lehet, hogy nem is volt kis jégkorszak. *index.hu*, (2015. augusztus 1.) (https://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/08/01/megsem_volt_kis_jegkorszak – Utolsó letöltés: 2021. október 1.)

PERRY

- 2020 Perry, Elizabeth J.: Educated acquiescence: how academia sustains authoritarianism in China. *Theory and Society*, 49. (2021) 1–22.

PETŐ–BARNA

- 2021 PETŐ, Andrea – BARNA, Ildikó.: ‘Unfettered Freedom’ Revisited: Hungarian Historical Journals between 1989 and 2018. *Contemporary European History*, 30. (2021) 3. sz. 427–438.

SOENS–DE BONT–DE KEYZER

- 2020 SOENS, Tim – DE BONT, Raf – DE KEYZER, Maïka: At the Edge of Resilience Making Sense of COVID-19 from the Perspective of Environmental History. *Journal for the History of Environment and Society*, 5. (2020) 9–20.

SZENDE–GECSE

- 2021 SZENDE, Katalin – GECSE, Ottó: Plague in Sibiu and the First Quarantine Plan in Central Europe, 1510. In: *Epidemic Urbanism: How Contagious Diseases have Shaped Global Cities*. Szerk.: Gharipour, Mohammad – DeClercq, Caitlin. Chicago, IL, Chicago University Press, 2021. (Megjelenés alatt.)

TAVERNIER

- 2020 TAVERNIER, Willa: COVID-19 Demonstrates the value of Open Access: What Happens Next? *College & Research Libraries News*, 81. (2020) 5. sz.
(<https://crln.acrl.org/index.php/crlnews/article/view/24414/32251> - Utolsó letöltés: 2021. október 10.)

TESTOT

- 2020 TESTOT, Laurend: *Cataclysms: An Environmental History of Humanity*. Chicago, IL, University of Chicago Press, 2020.

TOCQUEVILLE

- [1835] TOCQUEVILLE, Alexis: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, Európa, 1993.

VADAS

- 2013 VADAS András: Katasztrófa(történet)? Az 1880. évi zágrábi földrengés példája. *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 53. (2013) 66–88.
- 2022 VADAS András: „A pestis most is igen grasszál köztünk” – a Batthyány uradalomrendszer és a 17. század első felének pestisjárványai. *Századok*, 156. (2022) 1. sz. (Megjelenés alatt.)

VINCZE

- 2017 VINCZE Viktor Attila: Három éven belül egy új minijégkorszak köszönhet Európára? *888.hu*, 2017. május 9. (<https://888.hu/century-on/harom-even-belul-egy-egy-uj-mini-jegkorszak-koszonthet-europara-4100640/> - Utolsó letöltés 2021. október 10.)

WHITE

- 2014 WHITE, Sam: The Real Little Ice Age. *The Journal of Interdisciplinary History*, 44. (2014) 3. sz. 327–352.

Z. KARVALICS

- 2013 Z. KARVALICS László: A természeti katasztrófák információtörténeti és tudásszociológiai megközelítéséhez. *Néprajzi Látóhatár*, 22. (2013) 1. sz. 86–106.